Grols verleden

Tijdschrift voor de historie van Groenlo en directe omgeving

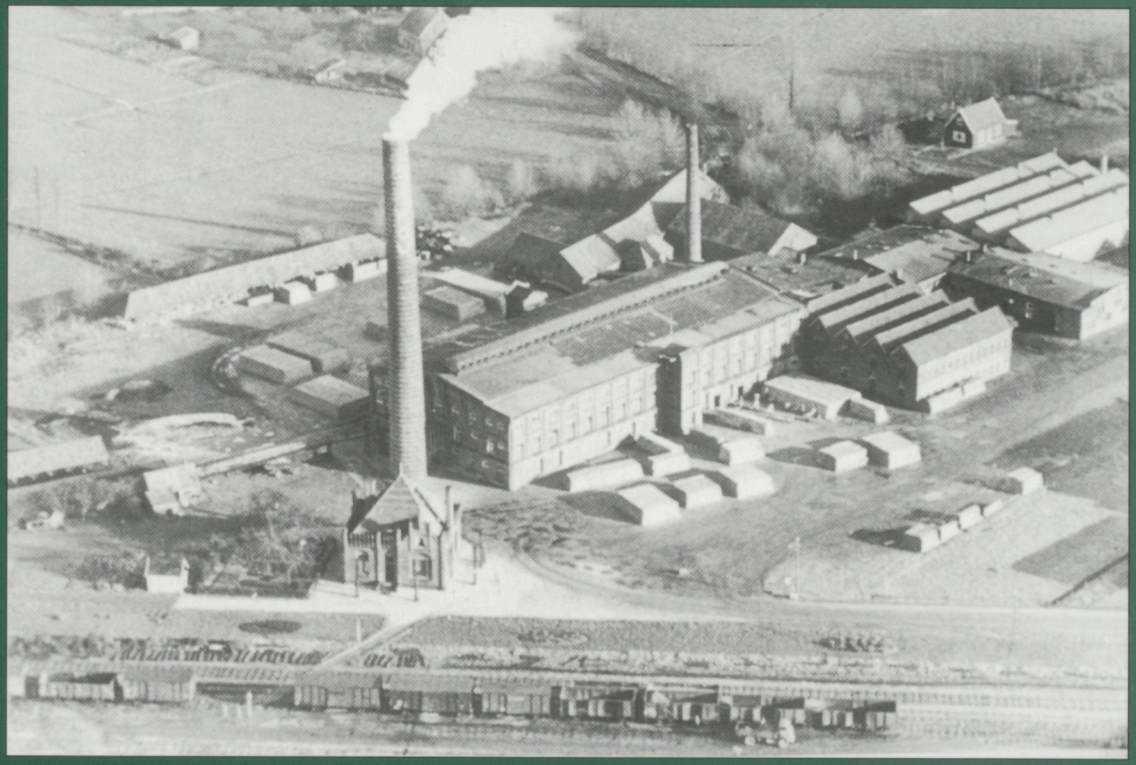

Oudheidkundige Vereniging Groenlo

Jaargang 1 - Nummer 2, november 2001

3912 - 212

3. 3 - 203 - 4.

Oudheidkundige Vereniging Groenlo

De Oudheidkundige Vereniging Groenlo (opgericht 15 januari 1976) heeft tot doel het bestuderen en vastleggen van gegevens op het gebied van geschiedenis, taal, folklore, genealogie en archeologie van Groenlo en directe omgeving. Tevens stelt zij zich ten doel het beschermen van het historisch erfgoed van Groenlo. Nadere informatie over onze vereniging is te zien op de website van de gemeente Groenlo: www.groenlo.nl of beschikbaar via onze folder die op het secretariaatsadres verkrijgbaar is.

Grols verleden

Tijdschrift voor de historie van Groenlo en directe omgeving
Jaargang 1 - Nr. 2 (november 2001)
Het tijdschrift verschijnt op onregelmatige tijdstippen.

Redactie:
Martie Rouwmaat, e-mail: mmrouwmaat@wish.net
Henny Garstenveld, e-mail: hennygarstenveld@hetnet.nl

Eindredactie:
Ben Verheij, e-mail: btmverheij@planet.nl

Redactie-adres:
Martie Rouwmaat
Borculoseweg 44
7141 VM Groenlo
tel. 0544 – 464678

Lay-out en vormgeving (dtp):
Ronald Brockötter

Druk:
Drukkerij Maarse bv

Bijdragen:
Bijdragen voor ons tijdschrift kunnen op elke manier aangeleverd worden: mondeling, handgeschreven, typemachine of computermatig. Als men met de computer werkt dan graag op diskette (Word, WP of ASCII) aanleveren of per e-mail, mét uitdraai op papier; de bijdragen graag voorzien van illustraties.

Overname artikelen:
Publikatie of overname van artikelen (geheel of gedeeltelijk) is alleen toegestaan met *schriftelijke* toestemming van de redactie.

Lidmaatschap:
Het lidmaatschap kost *f* 30,- / € 13,61 per jaar.
Aanmelding bij het secretariaat:
Jan Steenstraat 13, 7141 XH Groenlo, tel. 0544 – 465167. Opzegging van het lidmaatschap tenminste één maand voor het einde van het kalenderjaar bij het secretariaat.

Losse nummers verkrijgbaar bij het secretariaat.

© Oudheidkundige Vereniging Groenlo

Inhoud

1
Ben Verheij
Voorwoord

2
Sylvia Wentink-Oldenkotte en Henny Garstenveld
Steenfabriek Groenlo

26
Krantenartikelen uit De Gelderlander beteffende Steenfabriek Groenlo

31
Bronvermelding

Omslag
voorkant:
bovenste foto: zij-aanzicht steenfabriek in 1923.
onderste foto: luchtfoto van de steenfabriek, midden jaren vijftig. Op de voorgrond is duidelijk de goederentrein te zien, die liep van Winterswijk naar Neede.
achterkant:
bovenste en onderste foto: steenfabriek 1938.

Fotoverantwoording
foto's bij de artikelen: zie bronvermelding

Voorwoord

Voorwoord

In april van dit jaar kon de Oudheidkundige Vereniging Groenlo het eerste nummer van het tijdschrift ***Grols verleden*** laten verschijnen. Hierop hebben wij veel positieve reacties ontvangen. Men vond de artikelen en de bijbehorende foto's zonder uitzondering zeer interessant. En ze gaven veel mensen aanleiding om eigen herinneringen op te halen. Dat niet alleen de leden van onze vereniging grote belangstelling toonden, blijkt uit het feit dat de losse nummers op dit moment praktisch uitverkocht zijn! Het bestuur is dan ook heel tevreden over de respons die wij hebben mogen ontvangen op het eerste nummer.

Thans kunnen wij het tweede nummer presenteren. Dit nummer is gewijd aan één onderwerp: de steenfabriek in Groenlo. De laatste eigenaar van de steenfabriek, de heer H. Overkamp, heeft het gehele, omvangrijke en ook van veel interessante foto's voorziene bedrijfsarchief ondergebracht in het stadsarchief van Groenlo. Met toestemming van de heer Overkamp hebben de schrijvers hier dankbaar uit kunnen putten; vooral voor de vele foto's die u in het artikel zult aantreffen. Daarnaast moet hier uitdrukkelijk vermeld worden de medewerking van de heren Theo Brockötter, Gerrit Beusink en Herman te Luke, die alle drie tientallen jaren in de steenfabriek hebben gewerkt. Op hun grondige kennis van het reilen en zeilen in de fabriek is dit artikel grotendeels gebaseerd. In een drietal sessies hebben zij de schrijvers hierover uitvoerig verteld. Daarom bevat het artikel naast een beperkte weergave van de feitelijkheden rond het bedrijf vooral ook de beschrijving van de dagelijkse werkzaamheden in de fabriek en alles wat zich daar omheen afspeelde. Dit laatste maakt dit artikel extra interessant en waardevol. Uit archiefstukken kunnen gegevens over hoeveelheden, prijzen, namen, aantallen medewerkers, hoogte van lonen etc. vaak probleemloos opgediept worden, ook vele jaren na dato! Zelden is echter uit een archief iets af te leiden omtrent de dagelijkse gang van zaken. Dat kan alleen verteld worden door de mensen die dat alles zelf hebben meegemaakt. Daarom is hier een speciaal woord van dank op zijn plaats voor de heren Theo Brockötter, Gerrit Beusink en Herman te Luke want door hun medewerking kan ook dit gedeelte van de geschiedenis van de steenfabriek in Groenlo opgetekend en voor het nageslacht bewaard worden.

De inhoud van dit tijdschrift hangt voor een groot deel af van de bijdragen die beschikbaar komen. Vandaar onze oproep: hebt u iets wetenswaardigs over de geschiedenis van Groenlo, neem dan contact op met het redactie-adres. Wat u te vertellen hebt over de geschiedenis van Groenlo, kunt u op allerlei manieren aanleveren: mondeling, handgeschreven, getypt of computermatig. Hierbij moet niet alleen gedacht worden aan omvangrijke zaken, ook kleine interessante wetenswaardigheden zijn van harte welkom. Hebt u bijvoorbeeld nog foto's van voor de Tweede Wereldoorlog of mogelijk nog ouder, dan houden wij ons daarvoor zeer aanbevolen. Na afdruk van een dergelijke foto krijgt u de desbetreffende foto natuurlijk ongeschonden terug.

Ben Verheij,

voorzitter Oudheidkundige Vereniging Groenlo.

November 2001.

STEENFABRIEK GROENLO

Door Sylvia Wentink-Oldenkotte en Henny Garstenveld

De oude steenfabriek in Groenlo met z'n hoge schoorsteen was in zijn beste tijd een begrip voor velen. De oude fabriek werd tot op de laatste steen afgebroken, maar de herinneringen bleven intact, tastbaar en levendig voor de mensen in Groenlo, maar vooral voor de werknemers die er de beste jaren van hun leven hebben gegeven. Wanneer we geconcentreerd luisteren, horen we misschien het fluisteren van de oude tijd. De oude tijd die vervloog en waarover zoveel verhalen te vertellen zijn. Het zijn verhalen over vroeger, die van generatie op generatie worden doorgegeven. Verhalen die verteld moeten blijven, omdat ze tot ons erfgoed behoren. De steenfabriek is inmiddels gesloopt, maar kende in de jaren na de Tweede Wereldoorlog een glorieuze tijd. De fabriek draaide op volle toeren en vele Grollenaren verdienden er hun dagelijkse boterham. Nederland zag zich geconfronteerd met de wederopbouw en dus waren er miljoenen stenen en dakpannen nodig. Op de plek zelf herinnert niets meer aan de oude steenfabriek, waar door de werknemers van 's morgens vroeg tot 's avonds laat werd gezwoegd in vaak moeilijke omstandigheden, waar de fabriekssirene klonk en de mannen naar buiten dromden om even uit te rusten en hun boterhammen te nuttigen. Tijdens de pauze werd een balletje getrapt op het fabrieksterrein of vertelden ze hun eigen belevenissen. Hoe ze naar het parochiehuis in Groenlo waren geweest waar op zaterdag en zondag films werden vertoond. In de jaren vlak na de oorlog kon je voor 35 cent een kaartje kopen voor de derde rang, een glas bier kostte ongeveer 20 cent en een glas limonade een dubbeltje. In die jaren bedroeg het jeugdloon 10 tot 15 gulden per week. Het salaris werd uitbetaald in een loonzakje, dat iedere vrijdag bij het kantoor van de steenfabriek kon worden afgehaald.

Tot aan de leeftijd van ca. 20 jaar werd het salaris jaarlijks verhoogd met 10%, totdat men het niveau van het zgn. "volwassenen" salaris had gehaald. Het is bijna onvoorstelbaar dat in een tijdsbestek van een halve eeuw onze maatschappij zo ingrijpend is veranderd en de ontwikkelingen zo snel zijn gegaan. Voor ons is welvaart vaak zo vanzelfsprekend, maar er zijn jaren geweest waarin het leven anders was. Jaren waarin de mensen hard moesten werken, zonder uitgebreide sociale voorzieningen en zonder wetgeving op het gebied van de arbeidsomstandigheden. Verhalen uit vervlogen tijden, met een lach en een traan. Het zijn herinneringen die worden opgehaald door drie oud-werknemers van de steenfabriek.

Kantoor van de steenfabriek. Aan de achterkant bevond zich het loket, waar de werknemers op vrijdag het loonzakje overhandigd kregen.

Theo Brockötter, Gerrit Beusink en Herman te Luke hebben jarenlang in de steenfabriek gewerkt. Theo in de periode 1945 tot 1981, met een onderbreking van 2 jaar in verband met de militaire dienstplicht, Gerrit van 1946 tot 1980 met een onderbreking van 3,5 jaar toen hij als dienstplichtige in Indië was en Herman van 1951 tot 1976. Theo had trouwens geluk, toen hij werd opgeroepen voor de militaire dienst waren de politionele acties in Indië net voorbij. Hij maakte deel uit van de eerste lichting, die niet naar Indië hoefde.

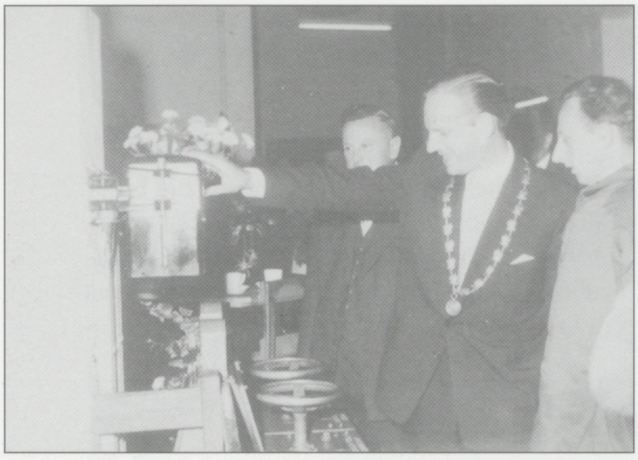

Onderhoudsmonteur Gerrit Beusink legt aan burgemeester jhr. mr E. M. van Nispen tot Pannerden uit hoe de walsen in werking worden gesteld.

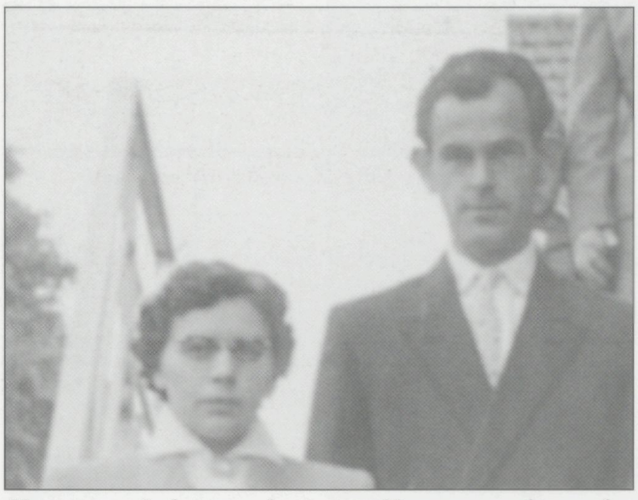

Herman te Luke en echtgenote. Herman werkte gedurende 17 jaar als uitkruier bij de steenfabriek.

De oprichting van de steenfabriek in Groenlo kent een lange voorgeschiedenis. Door de eeuwen heen heeft Groenlo altijd een aandeel gehad in de baksteenindustrie. In de buurtschappen Zwolle en Holterhoek komen leemlagen voor, die geschikt waren voor het vervaardigen van dakpannen en stenen. In de tijd van Karel V werd er al leem gegraven voor het bakken van stenen en pannen. Het is bekend dat in de periode 1548-1555 miljoenen stenen werden gebakken voor de stadsmuren en de verdedigingswerken van de stad Grol. Karel V gaf hiertoe de opdracht. Het bakken van de stenen gebeurde in acht veldovens ten oosten van de stad.

Door de eeuwen heen werden meestal veldovens ingericht op plaatsen waar geschikte leem in de bodem voorradig was. Ter plekke werden dan stenen gebakken voor de bouw van kerken en burchten. Wanneer de bouw gereed was, werden de veldovens weer afgebroken. In de negentiende eeuw bezat de gemeente Groenlo echter nog altijd een eigen steenbakkerij op "De Koerboom". Deze steenbakkerij bleef vele jaren eigendom van de gemeente Groenlo totdat rond 1810 Gerrit Simmelink eigenaar werd en voor eigen rekening ging werken. Verschillende generaties Simmelink hebben in de daaropvolgende jaren de steenbakkerij voortgezet.

Lattenautomaat waarop de natte leemstenen werden gestapeld voor transport naar de droogkamer. Op de foto Theo Brockötter.

Na 1880 kreeg de baksteenindustrie, vooral door overproductie en in mindere mate door de scherpe concurrentie vanuit Duitsland en België, te kampen met een depressie. Deze duurde tot 1890, toen leefde de baksteennijverheid weer op. In die tijd moderniseerden veel steenfabrieken hun bedrijf. Met de machinaal gevormde bakstenen kon men beter concurreren dan met de handgevormde. Rond 1900 volgde er opnieuw een aantal moeilijke jaren. In die periode liep de vraag naar bakstenen terug, waardoor er een overschot ontstond. De prijs

van de stenen daalde en tegelijkertijd steeg de kolenprijs. Hierdoor stegen de productiekosten enorm. Verscheidene steenfabrieken kwamen in financiële problemen en sloten hun deuren. Deze ups en downs in de baksteenindustrie hadden ook gevolgen voor de steenfabrieken in de Achterhoek. In 1895 bleek het bakken van stenen in de steenbakkerij op "De Koerboom" in Groenlo niet meer winstgevend en werd de steenbakkerij definitief gesloten. Ook andere, kleine steenfabrieken in Groenlo en omgeving kwamen in de moeilijkheden. Een bekende steen- en pannenbakkerij in die tijd was "De Goede Hoop" in Neede van Ten Bokkel / Huinink. Als werknemers waren hier onder andere Wilhelm Anton Overkamp en zijn broer Johann Theodor in dienst. In latere jaren zou Johann Theodor Overkamp een belangrijk aandeel hebben in de oprichting van de grote steenfabriek F.O.W. in Groenlo.

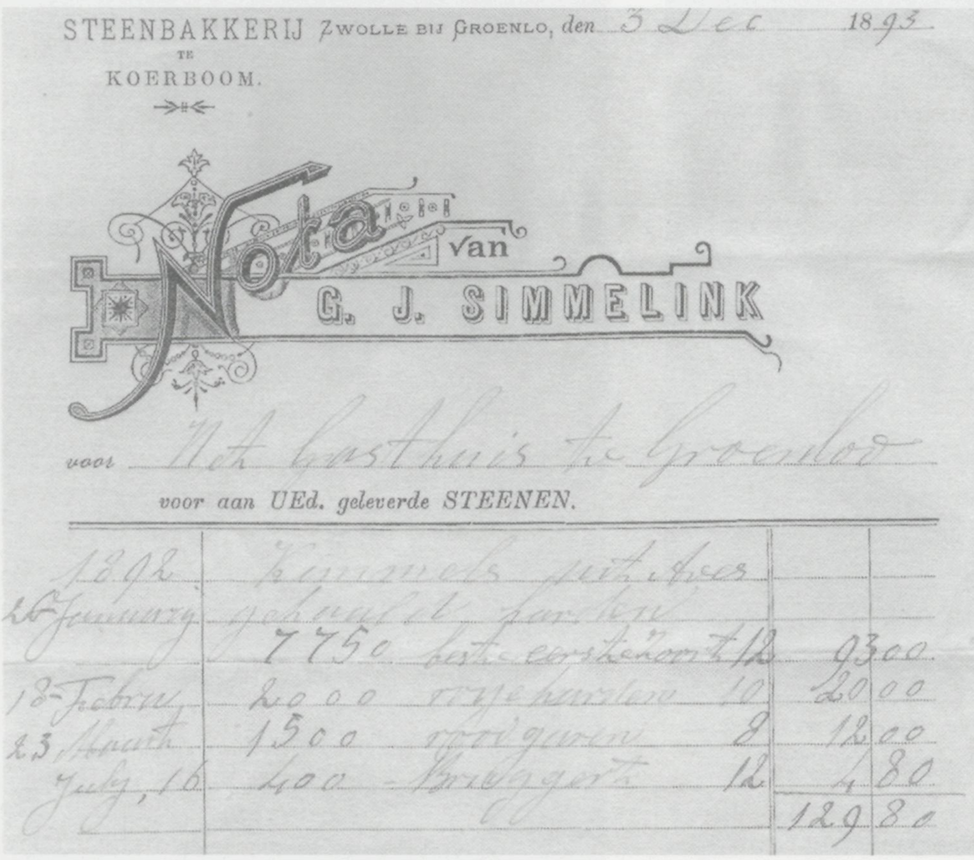
STEENBAKKERIJ TE KOERBOOM. Zwolle bij Groenlo, den 3 Dec 1893

Nota van G. J. SIMMELINK

voor Het Gasthuis te Groenlo

voor aan UEd. geleverde STEENEN.

1892 26 January	Kimmels put tusschen gehaalt harden		
	7750 best. eerstesoort	12	93 00
18 Febru	2000 vrijehardsten	10	20 00
23 Maarth	1500 vrijgaren	8	12 00
July 16	400 Brugger	12	4 80
			129 80

Pannenbakkerij. Fabriek „De Goede Hoop".

Holterhoek, den 2 Jan. 1890 2

Gem. Eibergen.

De Gemeente Groenlo

debet aan J. H. T. Overkamp.

1901		
Mei 7	200 mistl. klinker	à f. 13.50 f 2.70

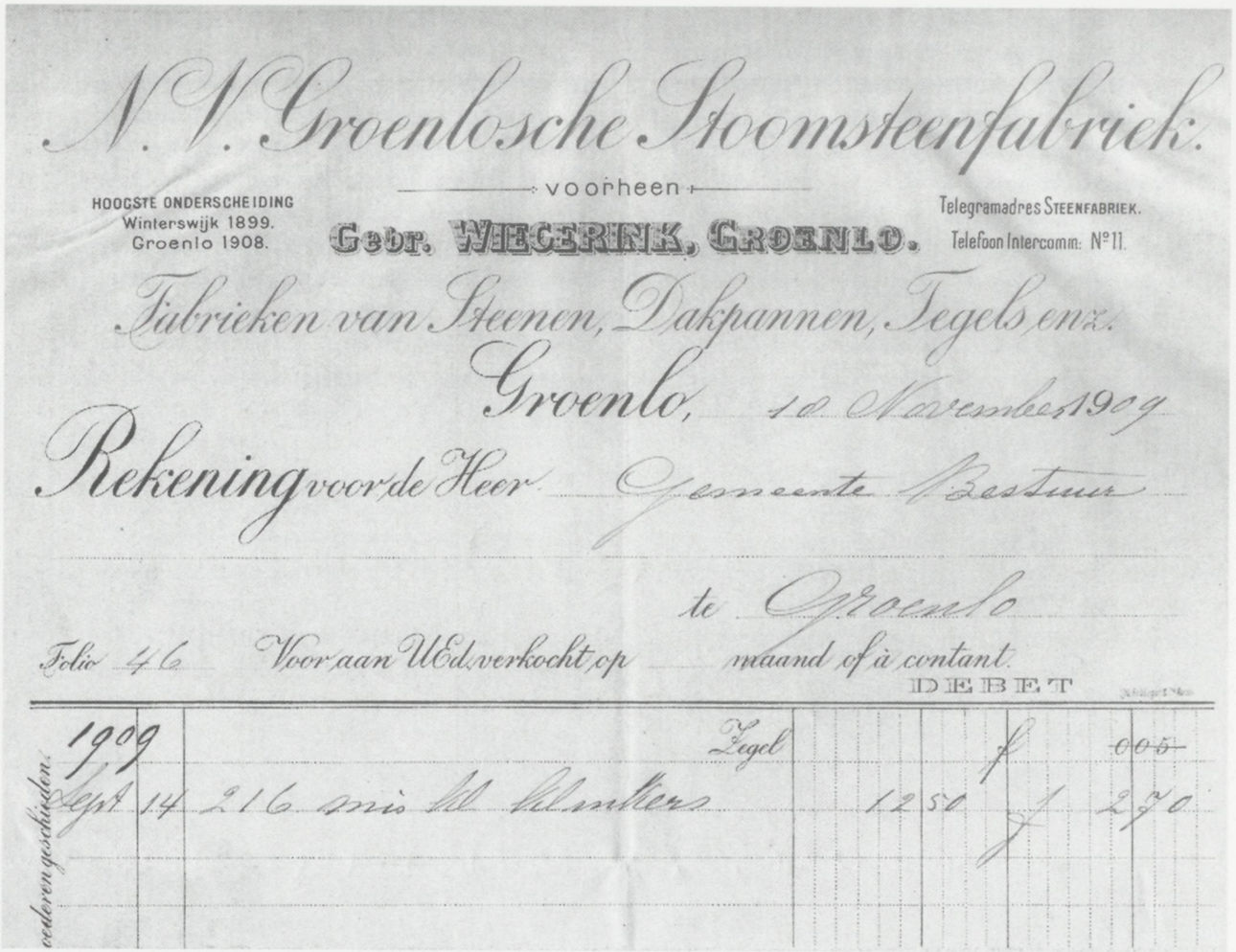

N. V. Groenlosche Stoomsteenfabriek.

voorheen

HOOGSTE ONDERSCHEIDING
Winterswijk 1899.
Groenlo 1908.

Gebr. WIECERINK, GROENLO.

Telegramadres STEENFABRIEK.
Telefoon Intercomm: N° 11.

Fabrieken van Steenen, Dakpannen, Tegels enz.

Groenlo, 10 November 1909

Rekening voor de Heer Gemeente Bestuur

te Groenlo

Folio 46 Voor aan UEd. verkocht op maand of à contant.

DEBET

1909		Zegel		f	~~0 05~~
Sept	14	216 mis kl klinkers	12 50	f	2 70

...vederen geschieden.

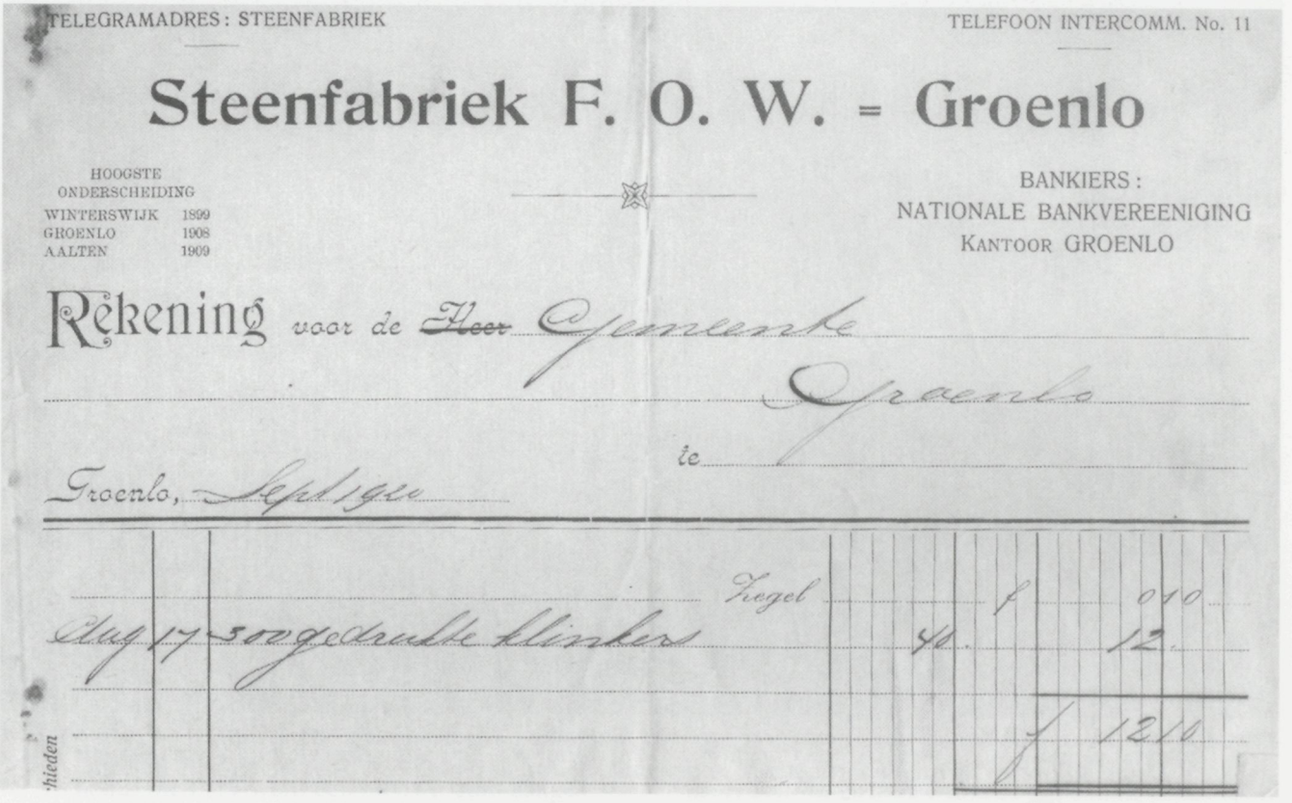

TELEGRAMADRES: STEENFABRIEK

TELEFOON INTERCOMM. No. 11

Steenfabriek F. O. W. = Groenlo

HOOGSTE ONDERSCHEIDING
WINTERSWIJK 1899
GROENLO 1908
AALTEN 1909

BANKIERS:
NATIONALE BANKVEREENIGING
KANTOOR GROENLO

Rekening voor de ~~Heer~~ Gemeente

Groenlo

te

Groenlo, Sept 1910

		Zegel		f	0 10
Aug	17	300 gedrukte klinkers	40		12
				f	12 10

...hieden

Aan het eind van de negentiende eeuw, om precies te zijn op maandag 9 september 1895 waren de gebroeders Wiegerink uit Groenlo met een steenbakkerij begonnen. In de Nederlandsche Staatscourant van 12 september 1895 staat vermeld:
"Blijkens akte den 9den september 1895 door den notaris Vemer te Groenlo verleden, is door de heeren H.T. Wiegerink, W.J. Wiegerink en A.W. Wiegerink, steenfabrikanten en aannemers van publieke werken, allen wonende te Groenlo, aangegaan voor onbepaalden tijd eene vennootschap van koophandel tot het fabriceeren van steenen met den daartoe noodigen in- en verkoop en handel die onder de firma Gebr. Wiegerink gevestigd is te Groenlo".
De nieuwe steenfabriek kreeg de naam "De stoom-, steen- en pannenfabriek gebroeders Wiegerink". Het was een voor die tijd hypermoderne steenfabriek, omdat niet langer meer sprake was van een seizoensbedrijf. De meeste steenfabrieken draaiden namelijk alleen maar in de zomer, omdat de stenen buiten moesten drogen. In de steenfabriek van Wiegerink werden de stenen binnen gedroogd. Zo kon de productie van stenen het gehele jaar doorgaan.

Omstreeks 1920 ging de Groenlose steenfabriek over in andere handen. De nieuwe eigenaren waren J.Th. Overkamp, E. Fornier en H. Wiegerink. Deze laatste was een zoon van één van de oprichters. Vanaf dat moment was sprake van de steenfabriek F.O.W. De steenfabriek in Groenlo haalde haar leem uit de leemgraverij bij Zwarte Jan in Zwolle (tegenwoordig horecagelegenheid Haak en Hoek), waar de leem met de schop moest worden afgegraven. Deze leem werd gebruikt voor het bakken van stenen. De leem voor dakpannen werd gehaald uit Meddo, in het zgn. " Masterveld" (ten zuiden van het Zwillbröcker Veen tegen de Duitse grens aan). Omstreeks 1898 werd een spoorlijntje aangelegd, dat vanaf de steenfabriek langs de boerderij van Bomers (tegenwoordig camping Marveld) liep, over de Slinge, tussen de weilanden door naar de Zwolseweg tot de leemputten. (Stille getuige hiervan vormt nog steeds de doorgang onder de Twenteroute. Deze is te zien vanaf de Industrieweg. Deze doorgang was speciaal gemaakt voor het leemtreintje).

Op deze foto is duidelijk te zien dat in vroegere jaren de mannen in de leemputten met schoppen en pikhouwelen werkten. De pikhouwelen werden voornamelijk in de winter gebruikt om de bevroren leem los te hakken.

Hier werd de afgegraven leem in kipwagentjes gedeponeerd. In het "Masterveld" werd de leem in houten bakken gegooid, die bevestigd waren op een kipwagenstel. In het spoorlijntje bij de leemputten was een wissel aangebracht. Zowel de volle kipwagentjes vanuit de leemputten als vanuit het "Masterveld" werden hier samengebracht, aan elkaar gekoppeld en vervolgens door een paard naar de steenfabriek getrokken. Omdat het spoorlijntje dwars door een aantal weilanden liep, moest onderweg regelmatig worden gestopt om de hekken van de weilanden te openen en te sluiten. In die periode moest er hard worden gewerkt, het opgraven van leem, soms tot op een diepte van 15 meter, was uitzonderlijk zwaar. Niet alleen voor de mannen aan de schop, maar ook voor de paarden die de volle kipwagentjes uit de putten moesten trekken en vervoeren naar de steenfabriek.

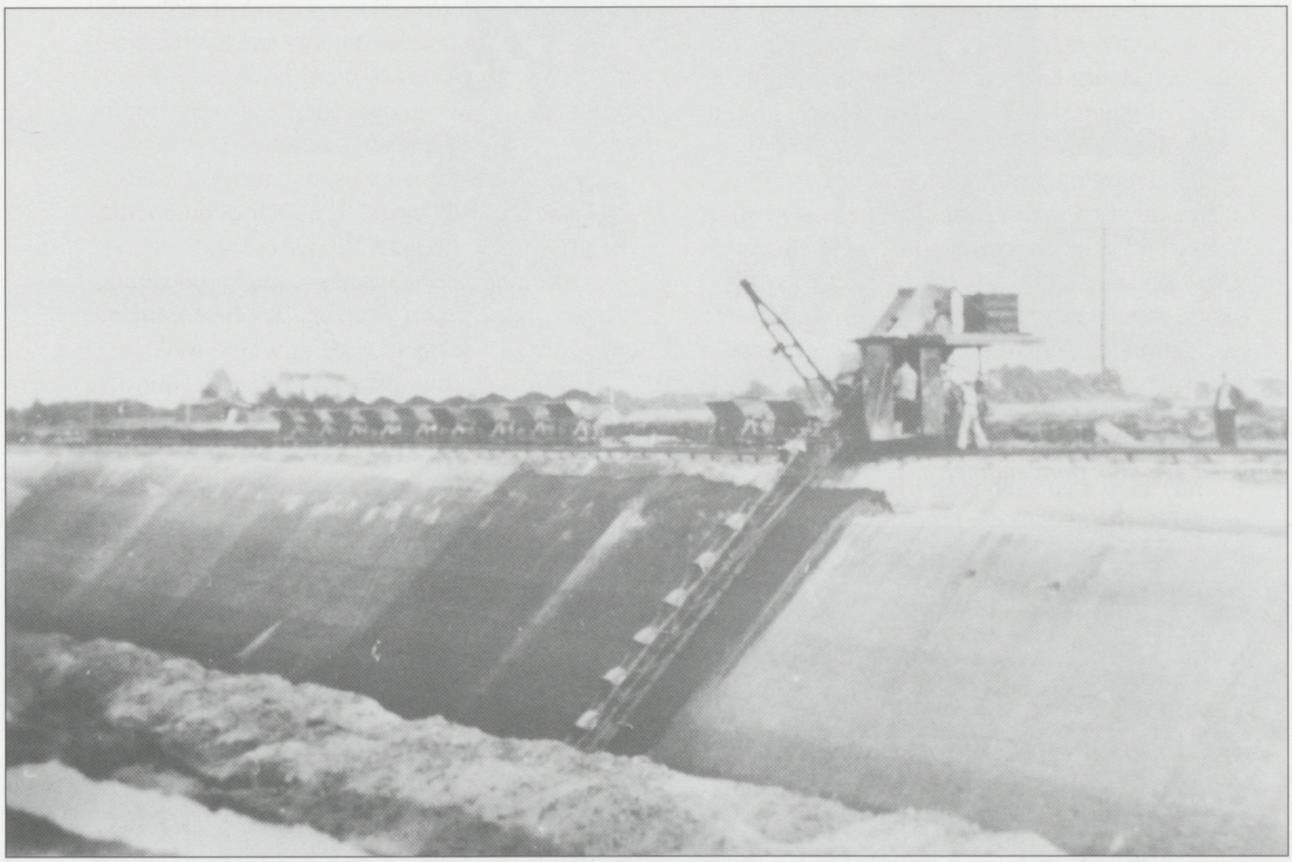

De baggermachine in werking in de leemputten. Op de foto is te zien hoe de leem uit de put naar boven werd getrokken en in de kipwagentjes werd gedeponeerd.

Omstreeks 1912 werd een elektrische tram in gebruik genomen voor het transport van de leemwagens van en naar de fabriek in Groenlo. Deze elektrische tram had een bovenleiding van koper. Het noodlot wilde echter dat in 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak, waardoor koper steeds schaarser werd. Dit was de reden waarom het trammetje werd verkocht en er opnieuw met paarden werd gewerkt. In diezelfde periode werd het bakken van dakpannen gestaakt en dus hoefde er geen leem meer gegraven te worden in het "Masterveld". Vanaf dat moment was men alleen nog in de leemputten bij Zwolle actief. In 1919 werd een nieuwe tram aangeschaft en de machinist was Dorus Nales uit Groenlo, die ook al machinist was geweest op het eerste trammetje. De werkomstandigheden in de leemputten werden aanzienlijk verbeterd door de aanschaf van een excavateur ofwel een baggermachine in 1931, die de leem naar boven haalde en deze direct in de kipwagentjes gooide. Het ontginnen van de leem gebeurde nu volledig automatisch en de productie kon dan ook flink worden opgevoerd. Een boer uit de buurt, die wel vaker een praatje kwam maken met de arbeiders in de leemputten, zag deze baggermachine en zei: *"Zo, noe hebt i'j'leu 'n iezeren keerl veur ut zwaore wark"*.

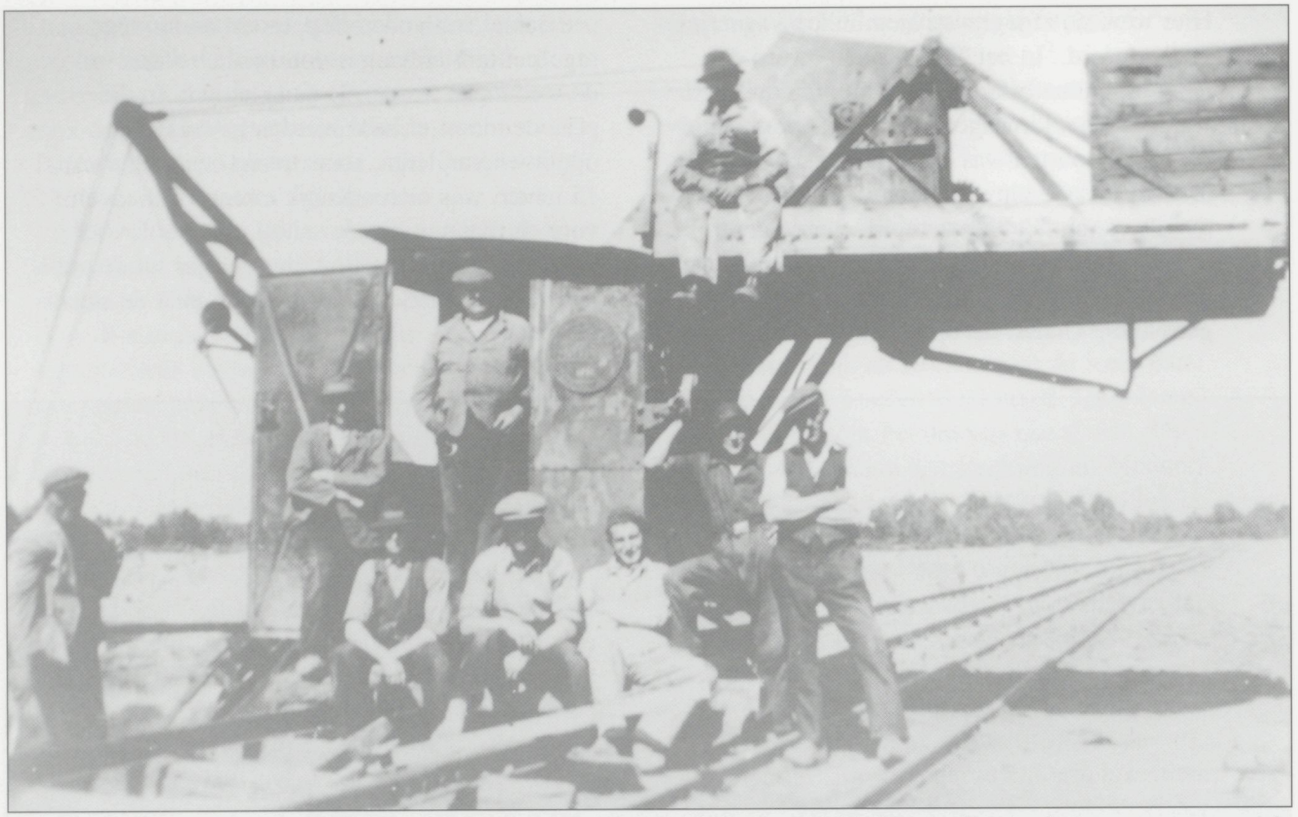

De baggermachine, oftewel "'n iezeren kearl". De baggermachine maakte het werken in de leemputten voor de mannen een stuk aangenamer.

Deze foto werd omstreeks 1947 genomen. Staand v.l.n.r.: dhr. B. Nales, dhr. D. Nales, dhr. Snijders, dhr. Poelhuis, dhr. Stöteler, dhr. Oosterholt, dhr. Huitink en dhr. te Luke. Zittend v.l.n.r. dhr. Jansen, dhr. Abbink, dhr. Overkamp sr., dhr. Overkamp jr., dhr. Roerdink en dhr. Konings.

Er waren drie trammetjes tegelijkertijd in bedrijf, 1 in de leemput, 1 onderweg en 1 in de fabriek. Zo'n 15 kipwagentjes vormden samen 1 trammetje.
Voor het voortbestaan van de steenfabriek was het van belang dat er ook in de winter doorgewerkt kon worden. Daarom werd een gedeelte van de leemput met stro afgedekt om bevriezing tegen te gaan.
Naast de elektrische tram en de nieuwe tram uit 1919 is in het verleden bij het vervoer van het leem naar de fabriek in Groenlo ook gebruikt gemaakt van een stoomlocomotief. In de Tweede Wereldoorlog werd een trammetje gebruikt met een hout gestookte gasgenerator.

Tijdens de jaren dertig van de twintigste eeuw, de beruchte crisisjaren, gingen veel steenbakkerijen in de Achterhoek failliet. De fabriek van F.O.W. te Groenlo bleef echter wel bestaan, maar ook hier was de negatieve invloed van de crisisjaren duidelijk merkbaar. De toekomst zag er weinig florissant uit en door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd de situatie nog slechter. Na de oorlog lag de fabriek zelfs voor een korte periode stil. Op 30 september 1947 kocht Overkamp alle aandelen van de onderneming en hiermee werd hij de enige eigenaar. Fournier en Wiegerink trokken zich terug uit de steenfabriek en Overkamp zette de fabriek alleen voort. Gedurende het bestaan van de steenfabriek waren trouwens drie generaties Overkamp directeur. Het begon allemaal met Th. Overkamp, eind jaren veertig volgde zoon H. Overkamp zijn vader op en uiteindelijk nam H. Overkamp jr. de leiding over tot aan de sluiting van de fabriek.

De periode van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog zorgde voor een flinke opleving in de baksteenindustrie.
Overal in de bouw werd bijna gesmeekt om stenen en dakpannen en er werd dan ook op volle kracht gewerkt. Het treintje van kipwagens, nu getrokken met behulp van een trammetje met een benzinemotor van een oude T-ford, ging 7 à 8 keer per dag op en neer, met 15 kipwagentjes aangekoppeld. Per dag werd ca. 100 kubieke meter leem aangevoerd naar de steenfabriek, per week werden 200.000 stenen gebakken. De Groenlose steenfabriek was in haar beste jaren de grootste van de Achterhoek en Twente.
Begin jaren vijftig werkten er ruim vijftig werknemers.
In 1947 werd Frans Huinink aangesteld als tram-machinist. Hij nam deze taak over van Dorus Nales, die jarenlang tussen de fabriek en de leemputten heen en weer was gereden. Drie jaar later, in 1950, werd een nieuwe tram met een 2-cilinder dieselmotor aangeschaft.

Het leemtrammetje met machinist Frans Huinink, midden jaren vijftig. Deze leemtram met daaraan gekoppeld zo'n 15 kipwagentjes liep meerdere keren vanuit de leemputten naar de steenfabriek en weer terug om de leem te transporteren.

Een van de oudere trammetjes van de steenfabriek, met in de deuropening machinist Dorus Nales.

De Diema tram met de lege kipwagentjes, op weg naar de leemputten om leem te halen.

In die jaren vlak na de oorlog waren ook Theo Brockötter, Gerrit Beusink en Herman te Luke werkzaam bij de steenfabriek. Zij herinneren zich die jaren nog als de dag van gisteren. Tot in detail kunnen zij vertellen hoe de inrichting van de fabriek er uitzag en hoe het productieproces plaatsvond. De steenfabriek was destijds onderverdeeld in drie "verdiepingen". Op de begane grond was de grote ringoven gesitueerd, op de vloer daarboven (dus boven op de oven) werkte de stoker en op de zolder was een grote droogkamer ingericht. De ringoven brandde altijd, dag en nacht. Dit betekende voor de stoker, dat hij het vuur altijd brandende moest houden. Met behulp van stookgaten boven op de oven en luchtgaten onderin kon de temperatuur in de oven constant gereguleerd worden. Er werkten meerdere stokers in de steenfabriek, die elkaar steeds afwisselden. In de oven werden temperaturen bereikt van meer dan 1000°C. Wanneer je het deksel van een stookgat haalde en je keek in de oven, zag je één gloeiende massa. De ringoven was verdeeld in zgn. kamers en in iedere kamer konden zo'n 18.000 stenen afzonderlijk worden gebakken. Per kamer werden de stenen gebakken tot ze gaar waren, dit was de taak van de stokers. Inzetters zorgden ervoor dat de kamers van de oven steeds werden volgepakt met ongebakken leemstenen. De uitkruiers haalden de afgekoelde, gebakken stenen uit de kamers en brachten deze met de kruiwagen naar buiten.

Wanneer de stenen uit de oven kwamen, werden ze buiten op het fabrieksterrein aan zgn. tassen gezet. Op de foto dhr. A. Brockötter.

Het werk rond de ringoven was strak georganiseerd. De uitkruiers gingen voorop en leegden de kamers met de gare stenen, daarachter kwamen de inzetters om de kamers weer vol te zetten met ongebakken stenen. De stokers werkten dag en nacht om de stenen te bakken. Voor het inzetten en uitkruien van de stenen droegen de werknemers handleers of "koetjes". Hiermee konden de vingers worden beschermd. Voor de duim had men een aparte bescherming, het zgn. "duimpje".
Herman was uitkruier, een zware taak omdat hij dag in dag uit de gebakken stenen uit de oven naar buiten moest kruien voor transport. Vanwege het zware werk kregen de betreffende werknemers een bonus in de vorm van extra bonnen voor levensmiddelen. Herman heeft het werk als uitkruier 17 jaar lang volgehouden, tot aan de sluiting van de steenfabriek. In de jaren vlak na de oorlog werd het uitkruien gedaan

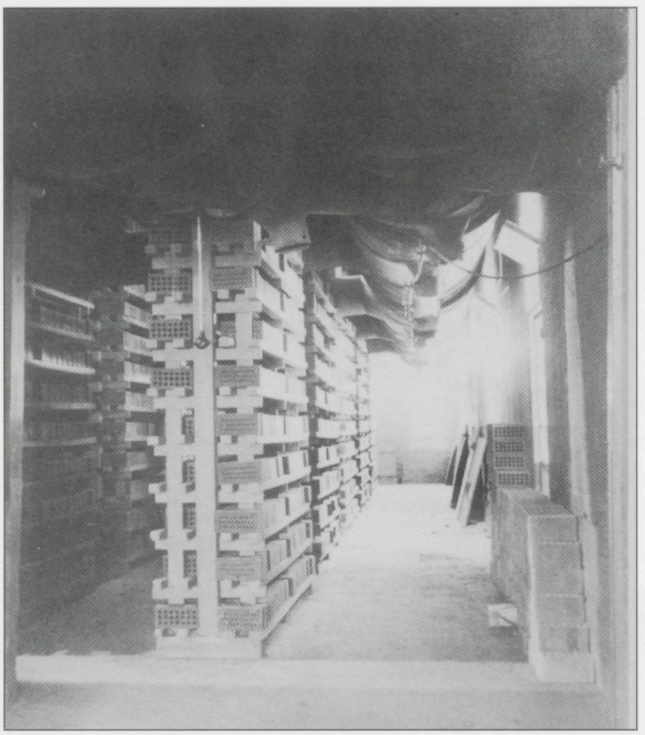

Foto van de droogkamer waar de natte leemstenen lagen te drogen. Hier is goed te zien dat warme lucht de droogkamer werd ingeblazen. Deze droogkamer werd begin jaren zestig in gebruik genomen.

met behulp van kruiwagens, waarop per keer 72 stenen konden worden gepakt in 12 grepen van 6 stuks. De stenen moesten goed op de kruiwagen worden gezet, zodat ze bij het uitkruien niet beschadigd konden raken. Herman herinnert zich dat van beschadigde stenen, dus wanneer er een stuk af was, de bedrijfsleider altijd zei: *"Wat bloodt ze weer"*. In latere jaren werd bij het uitkruien gebruik gemaakt van wagentjes met drie wielen, die uit de fabriek naar buiten werden getrokken.
De grote ringoven was het centrale punt van de fabriek. De overige vrije ruimte werd gebruikt om de natte leemstenen te laten drogen. Op alle verdiepingen van de fabriek stonden hiervoor lange rekken, waarop de natte leemstenen werden neergezet. Boven op de oven, het werkgebied van de stoker, stonden aan de zijkanten rekken en de verdieping daarboven, de zolder, deed in zijn geheel dienst als droogkamer.

Ook op de begane grond stonden rekken om de natte leemstenen te laten drogen. Hier waren tussen de rekken cokespotten neergezet, die extra warmte gaven zodat de stenen sneller zouden drogen. Omdat tijdens de oorlogsjaren militairen waren gelegerd in de buurt van de steenfabriek, waren ertussen de cokes veel patronen terechtgekomen. Zo gebeurde het weleens dat een patroon met de cokes in de pot terechtkwam. Wanneer het vuur in die pot flink was opgepord, ontplofte zo'n patroon met een oorverdovende knal. Omdat niemand voorbereid was op een dergelijke enorme knal, schrokken de arbeiders hier flink van. Bij de droogrekken boven op de oven en op de zolder was het trouwens niet nodig om extra te stoken met behulp van cokespotten. Er trok voldoende warmte omhoog zodat ook de stenen daar goed konden drogen. Alvorens echter de natte leemstenen te drogen konden worden gelegd, was er reeds een heel productiesysteem doorlopen. De leem werd vanuit de leemputten aangevoerd in kipwagentjes. Op het terrein van de steenfabriek was een leemloods met binnenin twee spoorlijntjes, een ingaande- en een uitgaande lijn. De machinist duwde de volle kipwagentjes met leem naar binnen in de leemloods. In totaal konden hier 16 volle wagentjes staan. Aan het eind van het ingaande spoorlijntje was een draaischijf, waarop een vol kipwagentje 90° werd gedraaid en zo op het spoorlijntje richting de steenfabriek werd geplaatst.

Buitenzijde van de trechter waardoor de volle kipwagentjes met leem naar boven werden getrokken richting de fabriek.

Binnenzijde van de trechter waardoor de volle kipwagentjes met leem naar boven werden getrokken richting de fabriek.

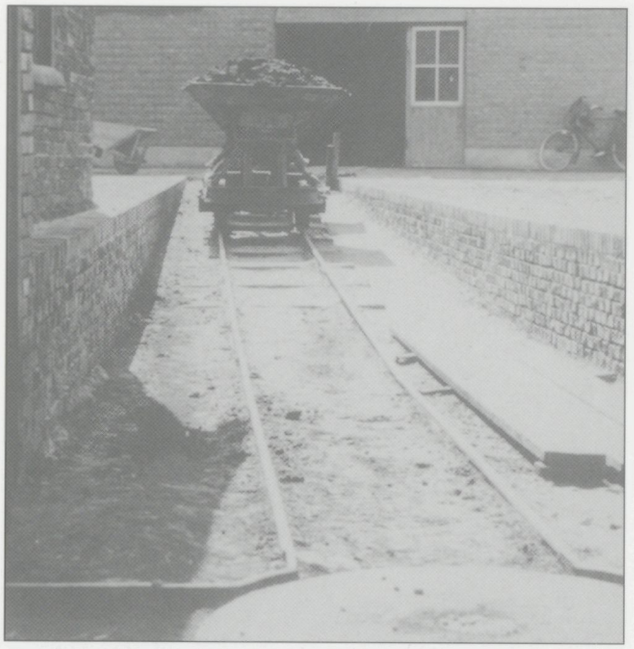

Op de voorgrond de draaischijf, daarachter het spoor met daarop het met leem gevulde kipwagentje.

Dit spoorlijntje liep iets omhoog en per keer werden twee volle kipwagentjes, die aan elkaar gekoppeld waren, in de steenfabriek getrokken met behulp van een lier. In de fabriek stond een grote bak, de zgn. beschikker, en hierin werd de leem uit de kipwagentjes gedeponeerd. De lege kipwagentjes werden vervolgens weer teruggebracht naar de leemloods, met dien verstande dat het spoorlijntje nu dus iets naar beneden afliep. De lege kipwagentjes maakten dan ook een behoorlijke snelheid, zodat er steeds bijgeremd moest worden. Theo weet zich te herinneren dat dit een keer is misgegaan. De kipwagentjes waren niet meer te houden en kwamen pas achter in de leemloods tot stilstand in de rommel, waar ze ontspoorden. Gelukkig deden er zich geen persoonlijke ongelukken voor en dus kon iedereen hartelijk lachen om de chaos. Met een aantal arbeiders uit de fabriek werden de ontspoorde kipwagentjes weer op het spoor gezet en kon het werk hervat worden. Gerrit Beusink werkte ook in de leemloods om onderhoud te plegen aan de kipwagentjes en het trammetje. Hij kon haarfijn horen wanneer de kipwagentjes met een te hoge snelheid vanuit de steenfabriek terugkeerden in de leemloods. Een gierend geluid waarschuwde hem dat de kipwagentjes in aantocht waren. Zodoende kon hij zich altijd op tijd in veiligheid brengen. Ook in de leemputten gebeurde het weleens dat een kipwagentje ontspoorde. Gelukkig werkte daar Gait van de Kip (Gerrit Stöteler).

V.l.n.r.: Dhr. Rötter, dhr. Stöteler (oftewel Gait van de Kip) en echtgenote mevr. Stöteler.

Gait had door een ongeval in de leemputten zijn rechterhand verloren en had daarvoor in de plaats een kunsthand gekregen. Deze kunsthand droeg hij meestal alleen op zondag. Op doordeweekse dagen in de leemputten had hij aan zijn arm een ijzeren haak bevestigd. Gait van de Kip stond bekend om zijn enorme kracht. Hij was zo sterk dat hij met behulp van zijn haak een ontspoord kipwagentje alleen weer in de rails wist te tillen. Dus wanneer in de leemputten een leeg kipwagentje uit de rails raakte, werd Gait erbij gehaald om de zaak weer netjes op het spoor te zetten. Zonder een krimp te geven klaarde hij de klus en iedereen in de leemputten en in de steenfabriek sprak hier nog dagen over. De kipwagentjes in de leemloods ontspoorden

gelukkig zelden, omdat men hiermee extra voorzichtig was.
Omdat Gait van de Kip soms extra zwaar werk verrichtte met zijn "ijzeren" arm, kwam het wel eens voor dat de haak kapot ging. Gait bedacht zich geen moment en toog naar de monteur met de vraag of hij de haak weer aan zijn "ijzeren" onderarm wilde lassen. Gelukkig wist deze Gait ervan te overtuigen dat de hitte, die zou vrijkomen bij het lassen, waarschijnlijk zijn hele arm zou verbranden. Gait heeft toen op een andere manier zijn "arm" gerepareerd.

In de leemloods was een groot gat gemaakt, dat in de zomer volgestort werd met leem. Dit was bedoeld als reservevoorraad voor de winter, wanneer het vanwege de vorst onmogelijk was om leem af te graven in de putten zelf. Op die manier hoefde de fabriek niet stilgelegd te worden.
Zoals reeds gezegd werd de aangevoerde leem vanuit de kipwagentjes in de "beschikker", gedeponeerd. Deze bak had een bodem die draaide waardoor de leem naar een transportband werd gedrukt, die schuin omhoog liep naar twee walsen. Deze walsen waren ervoor bedoeld om grote stenen uit de leem te halen. In latere jaren had de fabriek ook de beschikking over twee fijnwalsen, die kleine steentjes konden vergruizen. Er werd echter veel meer gevonden dan alleen maar stenen. In de leem zijn namelijk veel fossiele resten geconserveerd gebleven, zoals tanden van haai- en walvisachtigen, ribben en wervels van prehistorische dieren. Zo'n 20 à 30 miljoen jaar geleden liep de kustlijn via Almelo, Winterswijk, Bocholt, Roermond en Antwerpen. Veel prehistorisch materiaal, dat in de leem is gevonden, is nu tentoongesteld in natuurkundige musea in Leiden, Enschede en Amsterdam. Ook thuis heeft Theo een verzameling haaientanden en enkele wervels van prehistorische dieren.

Haaientanden, zoals die in de leem werden gevonden.

Wanneer de leem door de twee walsen was geweest en was geschoond van stenen en ander materiaal, kwam de schone leem opnieuw op een transportband terecht, die de leem vervoerde naar de pers. Deze pers mixte de leem flink door elkaar en daarna werd alle lucht uit de leem gezogen (vacuüm), zodat er een stevige massa overbleef. Via een mondstuk dat de vorm had van een steen, werd de leem vervolgens naar buiten geperst. Zo ontstond een lange leemstreng, die men in de fabriek „de natte koek" noemde. Via de transportband werd deze natte koek naar de afsnijder getransporteerd alwaar precies op maat de leemstenen werden afgesneden.

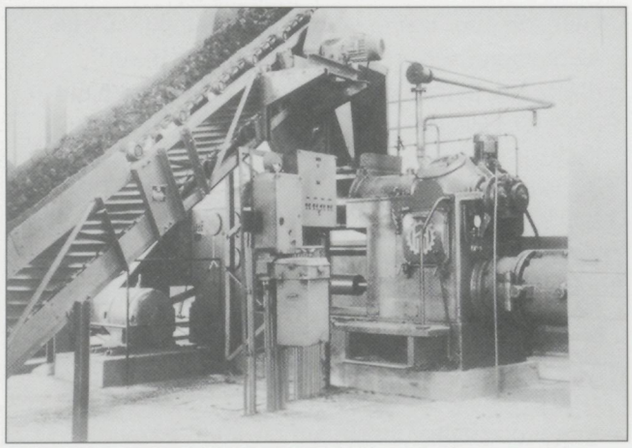

De transportband waarop de leem naar de pers werd getransporteerd. Rechts de pers waarin de leem vacuüm werd gezogen.

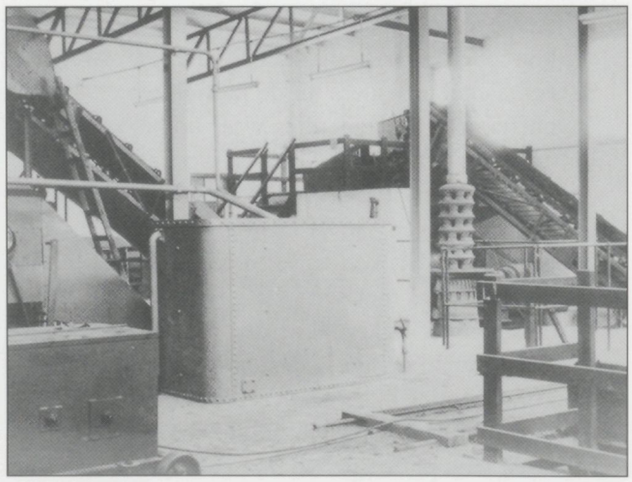

Interieurfoto van de steenfabriek met daarop de lier, het waterreservoir en de transportbanden.

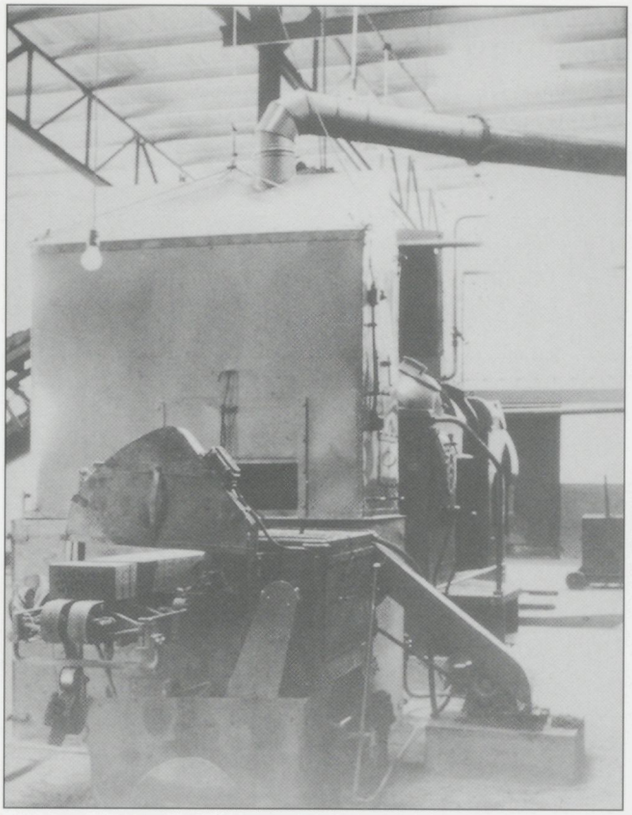

Op de voorgrond de zgn. afsnijder, waarmee de stenen op maat werden gesneden. Op de achtergrond de pers, waarin de leem vacuüm werd gezogen.

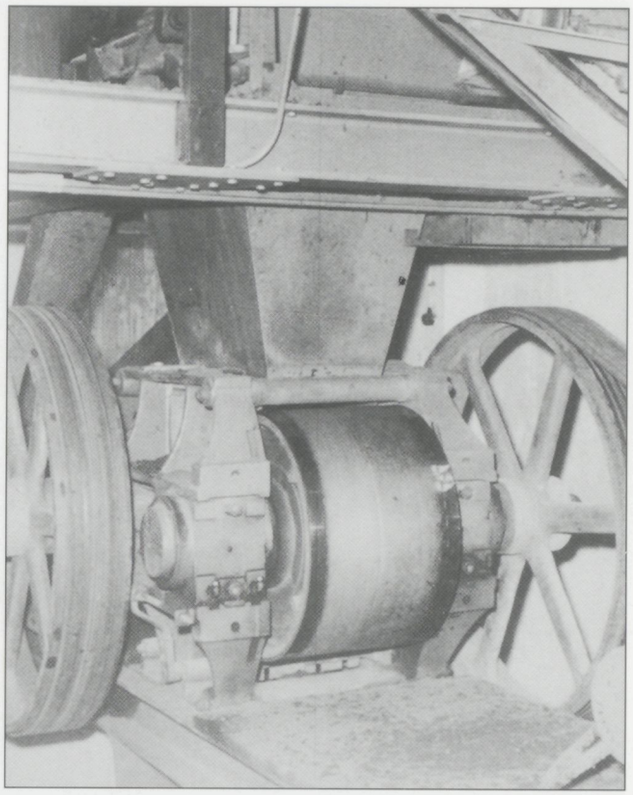

De fijnwalsen met aandrijving.

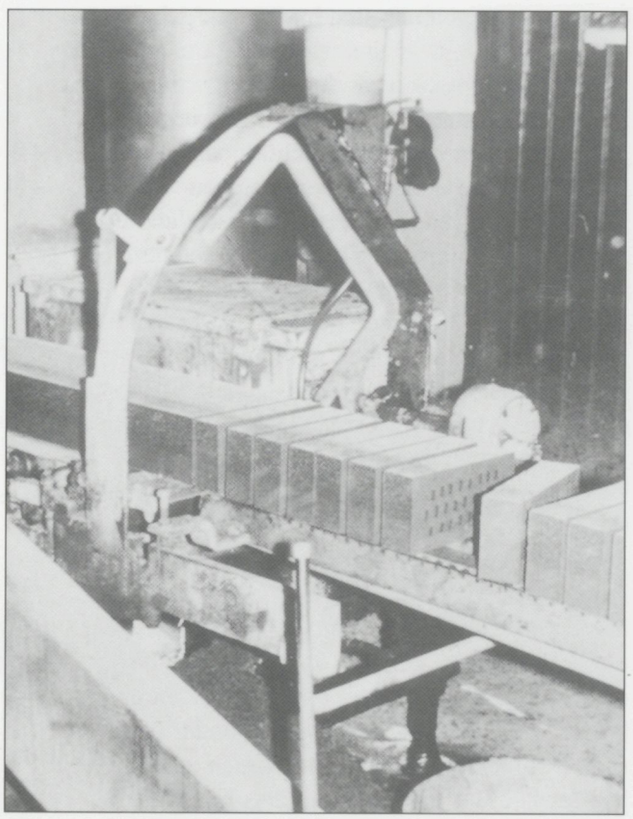

De zgn. afsnijder, waarmee van de natte leemkoek stenen op maat werden gesneden.

Op de foto de zgn. afsnijder met rechts het karretje waarop de natte leemstenen werden gestapeld en vervolgens naar de droogkamer werden vervoerd. Achter de afsnijder staat dhr. B. Nales, bij het karretje dhr. G. Huitink.

Opnieuw de zgn. afsnijder en het karretje waarop heel voorzichtig de natte leemstenen werden gestapeld. Op de foto achter het karretje dhr. A. Domhof, op de voorgrond dhr. G. Huitink.

Men had de beschikking over verschillende soorten mondstukken, zodat men verschillende formaten stenen kon maken. Aan het eind van de transportband, dus nadat de stenen waren afgesneden, stond een werknemer die heel voorzichtig de natte stenen op een wagentje moest zetten. Dit gebeurde per drie stenen tegelijk. Omdat de stenen nog nat waren, raakten ze bij de minste aanraking al misvormd, dus dit was erg secuur werk. Op het wagentje konden 72 stenen worden gezet, altijd volgens een vaste methodiek. Het wagentje met de natte stenen werd dan naar de droogrekken gebracht waar afzetters de stenen op de rekken legden, los van elkaar zodat de warmte er goed doorheen kon gaan. Tevens werd gebruik gemaakt van een lift, waarmee het wagentje met natte stenen naar boven kon worden gebracht om ook daar stenen op de droogrekken te leggen. Hierbij was sprake van een continu systeem, er werd gewerkt met twee wagentjes, een volgeladen wagentje werd naar boven gebracht met de lift terwijl een leeg wagentje weer naar beneden kwam om volgeladen te worden. Wanneer de stenen voldoende gedroogd waren, werden ze met behulp van een andere lift weer naar de begane grond gebracht om in de oven gebakken te worden.

De gebakken stenen, die uit de oven werden gehaald en naar buiten gebracht, moesten gesorteerd worden. De stenen kwamen willekeurig uit de oven, duizenden stenen, elke dag opnieuw. De uitkruier zelf of een sorteerder maakte de selectie. De mooiste stenen, hard grauw genaamd, werden gebruikt als gevelstenen. Daarnaast had je nog mondstenen oftewel kromme stenen, boerengrauwe stenen, klinkers en vuilwerk-klinkers. De boerengrauwe stenen waren stenen die beschadigd waren en deze werden gebruikt voor het metselen van binnenmuren. De vuilwerk-klinkers waren van een mindere kwaliteit. De klinkers werden in de bouw aangewend om de onderste 60 centimeter van de muren mee te metselen. De kwaliteit van de stenen was afhankelijk van de plek in de oven. De bovenste stenen op de stapel waren het beste van kwaliteit. De stenen onder op de stapel waren vaak de kromme stenen, vanwege het gewicht dat erop rustte tijdens het bakken. Buiten op het fabrieksterrein werden de stenen aan tassen gezet, soort bij soort.

Foto van het fabrieksterrein, waar de stenen gesorteerd en aan tassen werden gezet. Voor het stapelen van de stenen was een speciale methodiek ontwikkeld, zodat de tassen niet ineenstorten.

Ook hierbij was sprake van een vaste methodiek van het stapelen van de stenen, zodat de stapel stenen niet in elkaar kon zakken of omvallen. Vanuit de steenfabriek werden de stenen vervoerd naar de afnemers. In de beginjaren gebeurde dit met paard en wagen, later via het spoor en met behulp van vrachtwagens.

Vaak kwamen mensen uit de omgeving ook zelf met paard en wagen stenen halen. In de jaren dertig kocht de steenfabriek een T-Ford vrachtwagen, waarmee men stenen vervoerde over langere afstanden. In de jaren vijftig werden ook transportbedrijven ingehuurd om stenen te vervoeren.

Begin jaren vijftig werden de stenen o.a. met paard en wagen vervoerd. Op de foto Dorus Goossens.

In de jaren dertig werd voor het vervoer van de stenen gebruik gemaakt van een T-Ford vrachtwagen, waarmee men de stenen vervoerde over langere afstanden. Deze T-Ford vrachtwagen was eigendom van de steenfabriek.

Vanaf het fabrieksterrein werden de stenen vervoerd naar bouwplaatsen. Hiervoor werd o.a. gebruik gemaakt van vrachtwagens, zoals deze Scania. Op de voorgrond, leunend tegen de Scania, Theo Brockötter. Begin jaren zestig werden de stenen nog handmatig op de vrachtwagen geladen.

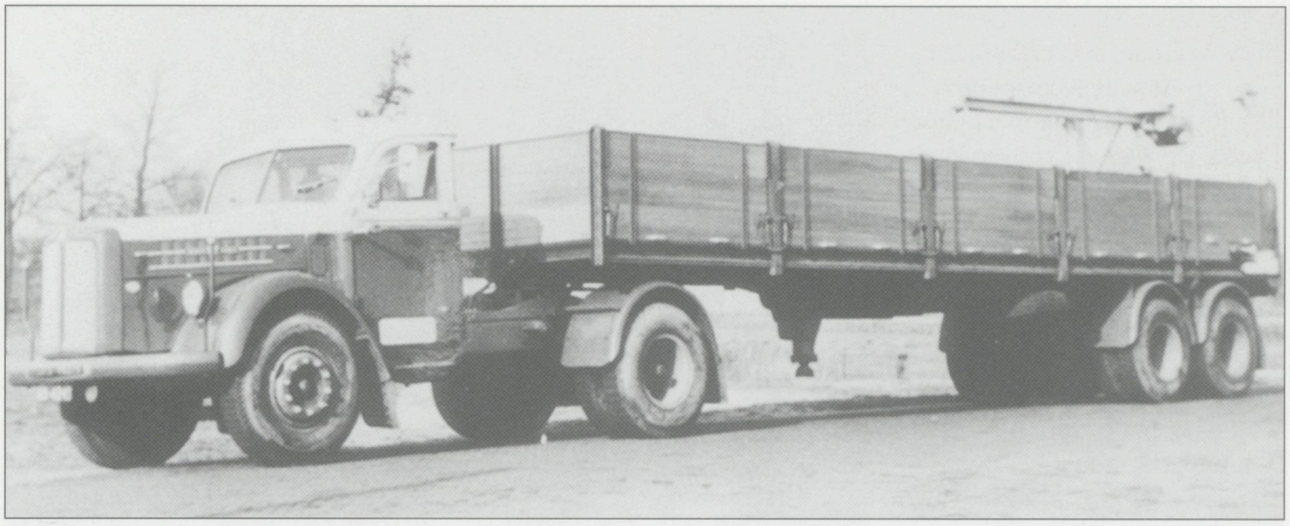

In later jaren werden de vrachtwagens met behulp van een lier geladen en gelost.

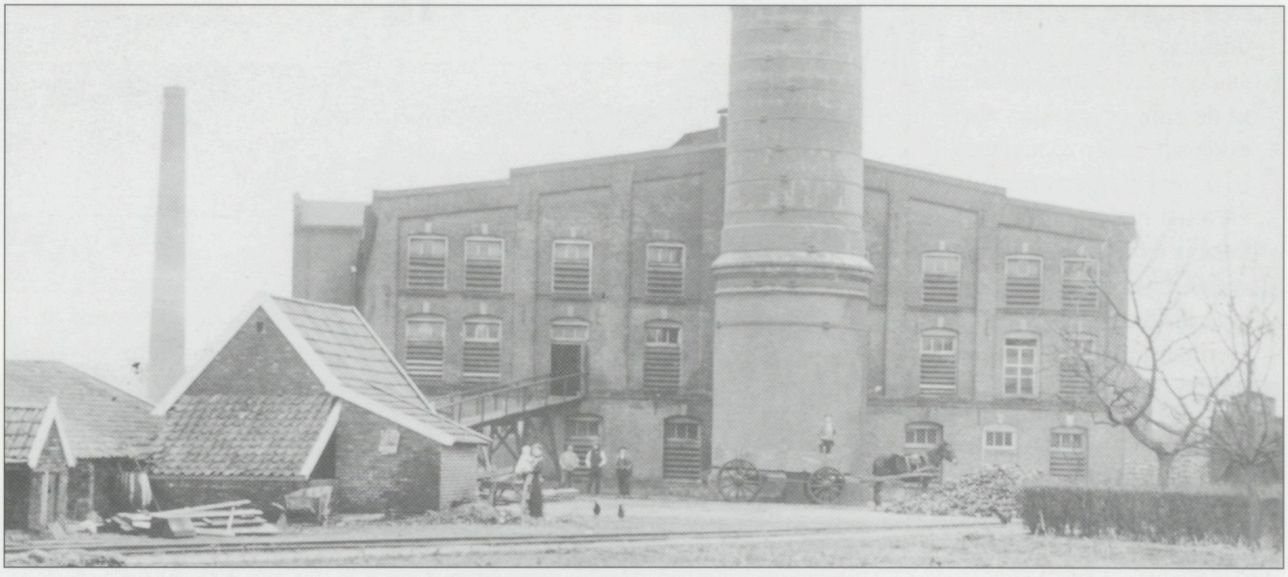

Op deze foto is de loopbrug te zien, waarover de cokes voor de oven en de cokespotten vanuit de loods naar de fabriek werden gekruid.

Op de voorgrond de beide spoorlijnen, die voor- en achterlangs de fabriek liepen om de stenen per spoor te vervoeren.

Wanneer voor de werknemers de werkdag erop zat, wilden de meesten zich eerst opfrissen voordat ze naar huis gingen. De werkkleren werden uitgetrokken en aan een "spieker" gehangen. De mannen gebruikten een emmer water om zich schoon te maken, omdat men nog niet de beschikking had over douches. Iedereen had een eigen emmer. In de fabriek was alleen maar koud stromend water en dus werd zo'n emmer water op een cokespot gezet om het water op te warmen. Het kon natuurlijk niet uitblijven dat collega's dan stiekem een natte leemsteen in de emmer gooiden waardoor het water zwart werd. Met veel plezier vertelt Herman hoe ook hem dit een keer is overkomen. Van het wassen werd hij toen nog zwarter dan dat hij al was. Herman ging trouwens altijd in zijn nette kleren naar de fabriek. Mensen vroegen wel eens: "*Herman, ie gaot naor de steenfabriek, waorumme dee nette kleere?*" Herman antwoordde dan ad rem: "*waorumme neet*". Tja, daar had men dan niet direct een antwoord op. Eind jaren vijftig kregen de werknemers in de steenfabriek de beschikking over douches en kleedhokken. Een hele verbetering in vergelijking met de emmer met koud water. De streken met het zwarte water waren toen definitief voorbij. Ook werd een kantine ingericht, waarvan de muren werden verfraaid met prachtige muurschilderingen van kunstenaar Toon Noyons.

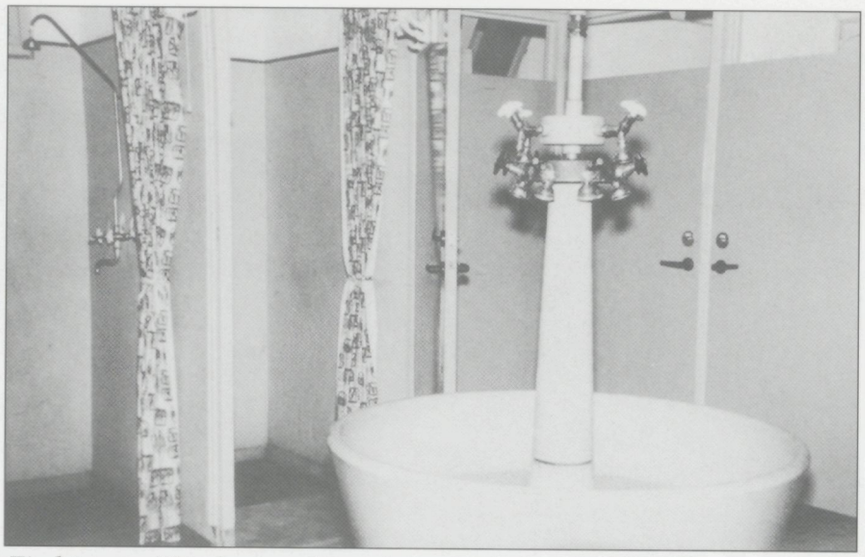

Eind jaren vijftig kregen de werknemers de beschikking over douches en een wasgelegenheid.

Ook werden er eind jaren vijftig kleerkasten geïnstalleerd, waarin de werknemers hun persoonlijke spullen konden opbergen.

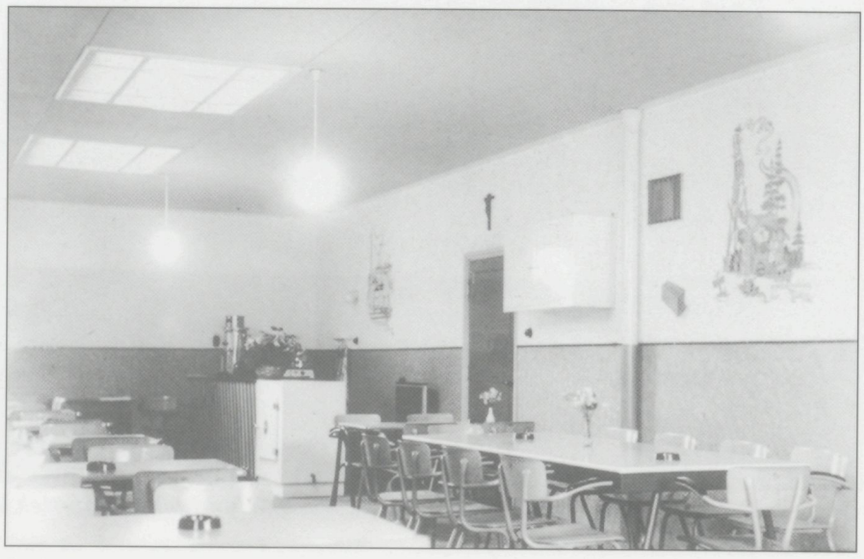

De kantine die eind jaren vijftig in gebruik werd genomen.

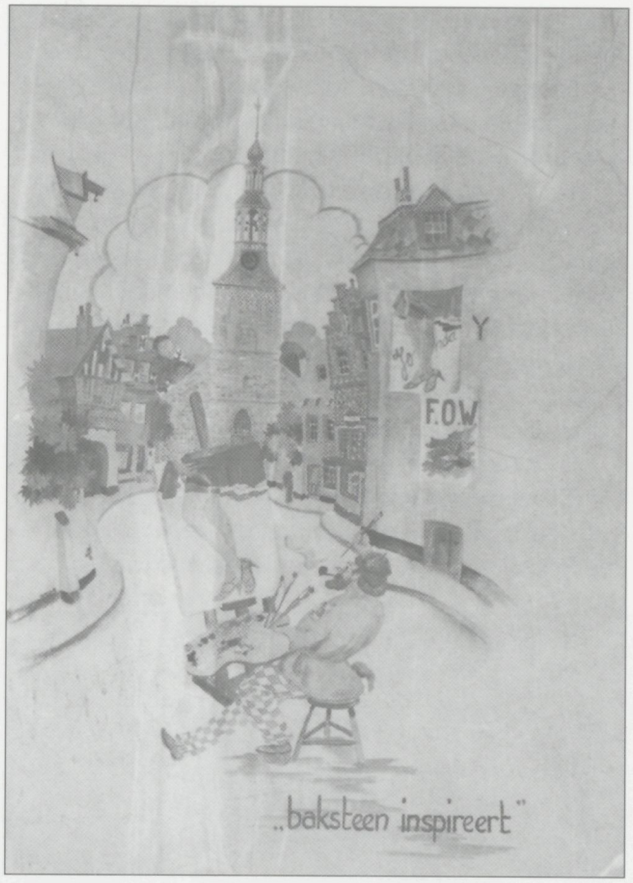

In de kantine werden door kunstenaar Toon Noyons fraaie muurschilderingen aangebracht die betrekking hadden op de stenen van de steenfabriek en Groenlo.

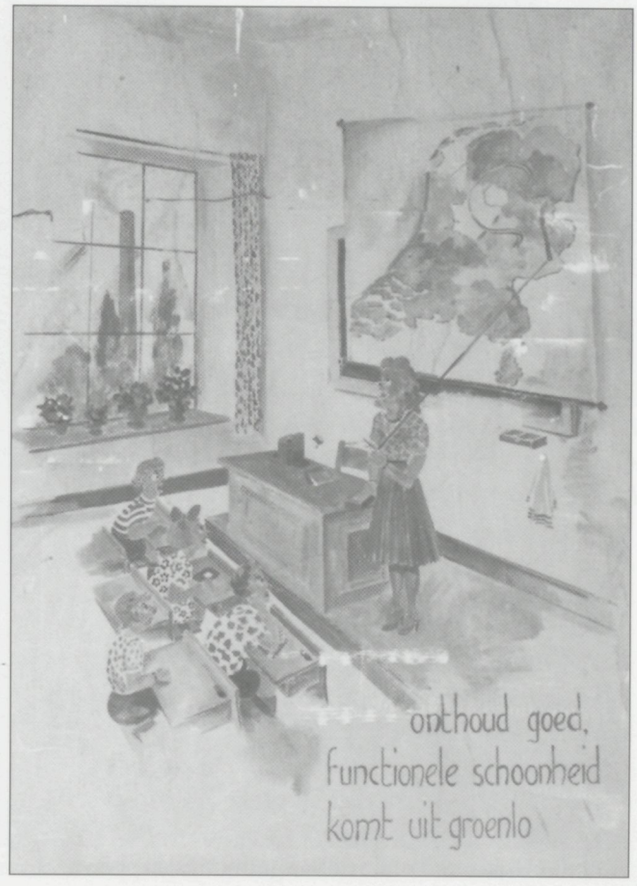

Eind jaren veertig, toen Herman, Theo en Gerrit pas bij de steenfabriek werkten, moesten ze 's morgens om 07.00 uur beginnen, om 08.30 uur werd er geschaft en daarna werd er doorgewerkt tot 12.00 uur. 's Middags was de werktijd van 13.30 uur tot 18.00 uur.
Op zaterdag werd er ook gewerkt, van 07.00 uur tot 13.00 uur. Omdat het werk erg zwaar was, voelden de werknemers zich met de middagpauze al behoorlijk moe. Ze keken dan 's morgens al op de klok en zeiden tegen elkaar: "*Oh jee, no geet de tied langzamer want de wiezers mot klimmen*". Er was nog geen sprake van vakantie, wel kon men soms een vrije dag krijgen. Deze werd echter niet doorbetaald. Bij ziekte kreeg men te maken met twee wachtdagen alvorens er werd doorbetaald. Was men langer dan 9 dagen ziek, kreeg men alle ziektedagen doorbetaald. In die tijd hadden de mensen naast hun vaste werk ook thuis nog een extra bron van inkomsten. Vaak hield men een kleine boerderij ernaast of verdiende men 's avonds wat extra geld als muzikant of kelner. Ondanks het zware werk hebben Herman, Theo en Gerrit goede herinneringen overgehouden aan hun tijd bij de steenfabriek. Met veel plezier denken ze terug aan de voetbalcompetitie, die werd georganiseerd met de medewerkers van de Nedap, de Koninklijke Marechaussee, Huis in 't Veld (mengvoederbedrijf) en de Boerenbond (A.B.T.B.; coöperatief mengvoederbedrijf). De voetbalwedstrijd liep meestal uit op een groot feest.

Het F.O.W. voetbalteam. Bovenste rij v.l.n.r. De heren A. Brockötter (grensrechter), H. Stortelder, B. Holkenborg, A. Heming, B. Nieuwenhuis (ook wel Beerken genoemd), J. Roerdink en H. Stöteler. Geknield v.l.n.r. de heren Muis, G. Beusink, B. Keuninger, Th. Brockötter en G. Lindner.

De volgende ochtend was het dan moeilijk om de steenfabriek aan het draaien te krijgen. De meeste werknemers moesten "door omstandigheden" verstek laten gaan.
De werknemers van de steenfabriek gingen graag naar het werk, dat bleek wel toen één van hen met pensioen ging en enkele dagen later weer op de steenfabriek verscheen. Hij verveelde zich thuis en bleef liever aan het werk.
Natuurlijk werden er ook regelmatig grappen uitgehaald. Zo weet Gerrit te vertellen dat vlak na de oorlog de werknemers af en toe een zak gruis meenamen naar huis om de kachel brandende te houden. Gruis was na de oorlog namelijk erg schaars. Op een dag had één van de werknemers zijn tas met gruis al klaargezet. Een aantal collega's heeft de tas echter leeggegooid en gevuld met leemstof. Alleen het bovenste gedeelte van de tas werd gevuld met gruis. De betreffende werknemer had helemaal

niets in de gaten en fietste vrolijk met zijn gruis naar huis. Eenmaal thuis gooide zijn vrouw de tas leeg in de kachel, maar het gewenste effect bleef uit. In plaats van dat het vuur oplaaide, ging de kachel door de leemstof uit. De volgende dag kwam de man weer terug in de fabriek en vertelde het verhaal aan zijn collega's, waarbij ook de reactie van zijn vrouw werd herhaald. Om met de woorden van hemzelf te spreken: "*De olde zei: wat heb i'j no toch met e'brach?*"

Begin jaren zestig werd de steenfabriek grotendeels vernieuwd en werd het machinepark verder uitgebreid. De werkomstandigheden verbeterden, maar de toenemende mechanisatie zorgde er ook voor dat de steenfabriek steeds minder werknemers nodig had. Door het aanbieden van een afvloeiingsregeling kregen oudere werknemers de mogelijkheid om met het zware werk te stoppen. Ook kreeg een aantal werknemers binnen de fabriek ander werk aangeboden. Op die manier kon worden voorkomen dat er mensen gedwongen moesten worden ontslagen. Theo en Gerrit waren verantwoordelijk voor het onderhoud van het machinepark. Vaak werden de onderhoudswerkzaamheden 's avonds of 's nachts uitgevoerd omdat overdag de machines weer volop moesten draaien. Dit betekende regelmatig dat Theo en Gerrit de avond doorwerkten of 's nachts nog op de steenfabriek aan de slag waren terwijl ze 's morgens vroeg ook weer present moesten zijn. De meeste onderhoudswerkzaamheden vonden dus buiten de normale werkuren plaats.
In die tijd werden er ook excursies georganiseerd en kwamen mensen vanuit andere plaatsen een kijkje nemen in de fabriek. Aan de mannen werden dan vragen gesteld in de trant van: "*Meneer, hoeveel mensen werken er hier*". Het antwoord luidde dan prompt: "*Hier warkt ze allemaole*". De werknemers in de steenfabriek hielden van het vertellen van moppen, de onderlinge sfeer was goed en ondanks het zware werk werd er veel gelachen. Dichtbij de steenfabriek stond het confectiebedrijf Lee Cooper, waar vooral vrouwen werkten. De paar mannelijke werknemers van Lee Cooper raakten natuurlijk regelmatig aan de praat met de mannen van de steenfabriek. Zo kon je dan ook de volgende conversatie horen: "*Hoo völle vrouwleu warkt d'r b'j Lee Cooper?*"
Antwoord: "Oh, zo'n dikke vieftig". "*No, das better dan vieftig dikken*".

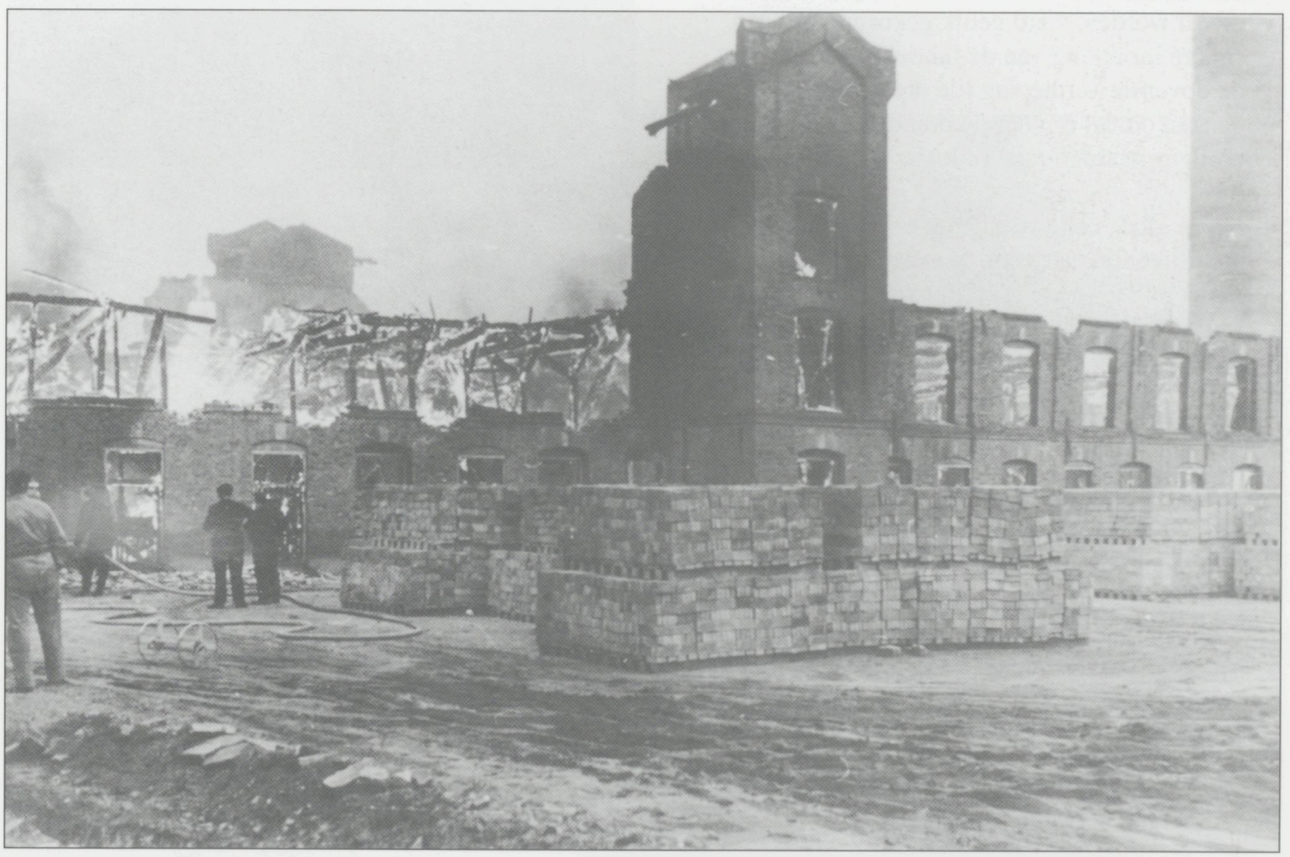

De grote brand op 29 juni 1966. Op de foto is goed de verwoestende werking van de brand te zien.

Op 29 juni 1966 woedde er een grote brand in de steenfabriek. Theo woonde destijds tegenover de fabriek en zag een enorme rookpluim. Gerrit was op dat moment samen met de stoker in de fabriek aan het werk. Samen met de brandweer werden zo snel mogelijk gas- en zuurstofflessen uit de werkplaats naar buiten gegooid. Het blussen van de brand werd bemoeilijkt door de hitte van de oven, hierop kon niet zomaar een koude straal water worden gezet. Daarom werd de oven zoveel mogelijk gespaard. De hitte van de brand was zo groot, dat zelfs de ramen van de Nedap sprongen. De meeste werknemers spoedden zich naar de fabriek om te kijken of ze konden helpen met het blussen van de brand. De brandweerkorpsen van Groenlo, Lichtenvoorde en Winterswijk waren snel ter plaatse. Hoewel de brand razendsnel om zich heen greep kon een gedeelte van de fabriek behouden worden. De dagen na de brand werden besteed aan het opruimen van de rotzooi. Vervolgens kon gestart worden met de opbouw. De steenfabriek had echter weinig geluk want op 13 augustus 1966 raasde er een zware storm over Groenlo, waarbij de nieuw opgemetselde muren omwaaiden. Na de brand werd de steenfabriek niet in originele staat hersteld. Omdat er toch nieuwbouw gepleegd moest worden, werd gelijk gekozen voor een andere inrichting van de fabriek. Zo werd bijv. de bovenste verdieping (de droogzolder) weggelaten omdat er voor de brand al een andere drooginrichting in gebruik was genomen.

Na de glorievolle jaren brak er opnieuw een moeilijke tijd aan voor de steenfabriek in Groenlo. De eerste saneringsronde in de bedrijfstak van steenfabrieken vond plaats in 1968. Hierdoor moesten zo'n dertig bedrijven in deze omgeving sluiten. Het aantal steenfabrieken werd drastisch teruggebracht en de omvang van de overgebleven fabrieken werd vergroot. In de jaren 1972-1974 vond een tweede saneringsronde plaats, waarbij opnieuw een aantal steenfabrieken hun deuren moest sluiten. De steenfabriek in Groenlo overleefde beide saneringsrondes, maar in 1975 was het einde daar. Een derde saneringsronde betekende ook sluiting van de Groenlose steenfabriek. Ten tijde van de sluiting waren er nog zeventien werknemers in dienst van de steenfabriek. In mei 1975 werd de grote schoorsteen gesloopt en in 1977 werd de trambaan afgebroken. Theo, Gerrit en Herman hebben allemaal nog geholpen aan het inrichten van het natuurgebied de leemputten, dat in 1978 in gebruik werd genomen. De trambaan, die bestond uit rails en bielzen, is met de hand afgebroken. De bielzen en rails werden naar de steenfabriek gebracht. Hier werden de rails op maat gesneden om als afrastering te gebruiken bij de leemputten.

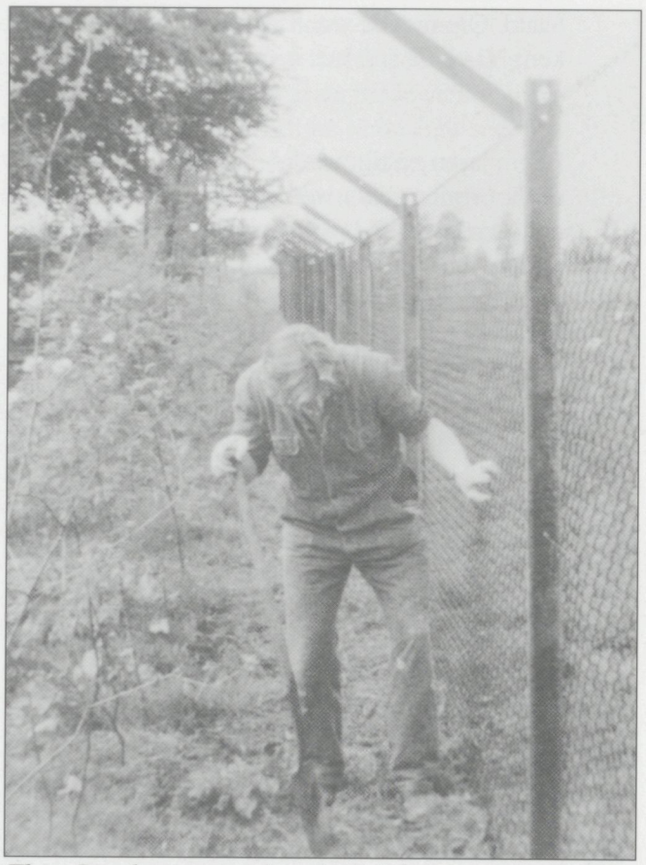

Theo Brockötter aan het werk bij de afrastering van natuurpark "De Leemputten".

De spoorbielzen werden verkocht. Directeur Overkamp had besloten dat de leemputten een natuurgebied moesten worden en dat in een natuurgebied rust moet zijn. Daarom besloot hij dat er slechts 10 waterfietsen aangeschaft mochten worden, om deze rust te waarborgen. Ten behoeve van deze waterfietsen werd een kleine aanlegsteiger gebouwd. Theo en Gerrit hebben samen met enkele collega's de afrastering rond de waterputten aangebracht en de aanlegsteiger gebouwd. Tot op de dag van vandaag zijn er trouwens nog altijd 10 waterfietsen in gebruik, rust staat nog altijd voorop in de leemputten. Het is trouwens een uitzonderlijke situatie, dat uit de industrie een dergelijk belangrijk natuurgebied is voortgekomen. Meestal, wanneer een bedrijf de deuren sluit, ziet men zich geconfronteerd met vervuilde grond. In het

geval van de steenfabriek is de situatie juist omgekeerd. Het natuurgebied "De Leemputten" in Zwolle is een belangrijke erfenis die rechtstreeks is ontstaan uit de baksteenindustrie. Waar jarenlang werd gezwoegd door mens en dier, heerst nu rust. Dieren en planten kunnen er nu in vrijheid leven en de mens kan hiervan meegenieten.

Natuurpark De Leemputten.

Directeur van de steenfabriek, dhr. H. Overkamp.

Dat er in de loop der jaren nogal eens jubilarissen en afscheid nemende werknemers gehuldigd werden, moge blijken uit de volgende krantenartikelen:

Artikel De Gelderlander, 16 maart 1959

70-jarige nam afscheid

40-jarig jubileum op de F.O.W.-fabriek te Groenlo

Groenlo- **Niet zonder reden kwam zaterdagmorgen het gehele personeel van de Steenfabriek F.O.W. in de keurige kantine van de fabriek bijeen. Twee werkers van dit bedrijf hadden het verdiend dat er een huldiging plaatshad. Jan Poelhuis - net zeventig jaar geworden - nam na 48 jaar "inzetten" op de F.O.W. ontslag. En dat ontslag kreeg hij op de meest eervolle wijze. Bovendien zat er nog een jubilaris tussen de directie, de burgemeester van Groenlo en familieleden, namelijk Toon Brockötter. Hij was veertig jaar onafgebroken in dienst geweest bij de F.O.W. en bij deze gelegenheid werden hem door de burgemeester de versierselen verbonden aan de Orde van Oranje Nassau op de borst gespeld. Toon heeft 40 jaar onafgebroken de hitte van de oven gedragen. Tezamen met Jan Poelhuis heeft hij meer stenen in de handen gehad dan voor 10.000 woningen nodig zijn. Toon is een rechtschapen mens, een man die ook in het verenigingsleven iets presteert.**

Jarenlang was hij de juniorenleider van r.-k. s.v. "Grol", bestuurslid is hij van de K.A.B. van de Grolse kermiscommissie en last but not least: voorzitter van de plaatselijke afdeling van de Ned. Kath. Bond van Werknemers in Industriële bedrijven. Toen onze krant in

Jubilaris Toon Brockötter samen met burgemeester jhr. mr E. M. van Nispen tot Pannerden, die hem de versierselen verbonden aan de Orde van Oranje Nassau opspelde.

Groenlo nog praktisch onbekend was - 'n vijftig jaar geleden! - was hij reeds geabonneerd op de Gelderlander. Hij had zich de woorden van kapelaan Esveld - in elk gezin een katholieke krant - goed in de oren geknoopt. Reeds vele arbeiders van de F.O.W. hebben een onderscheiding ontvangen. Dit stemde de directeur, de heer H. Overkamp, tot vreugde. In de huldiging van de beide mannen zag hij een waardering voor de arbeid.
Hij herinnerde aan de woorden van deken Hooijman z.g., die hij had gesproken bij het 60-jarig jubileum, toen 12 werknemers gehuldigd waren, nl.: met trouw en eerlijkheid hoopt gij de hemel te verdienen, niet met rijksdaalders en guldens".
Beide mannen bood hij een enveloppe met inhoud en sigaren aan, terwijl het zoontje van de directeur, Harrie Overkamp jr. mevr. Brockötter in de bloemen zette.
De burgemeester herinnerde eraan, dat evenals H.M. de Koningin ook een werkgever een zware taak op de schouders gelegd heeft gekregen. Beiden zijn het meest gebaat met trouwe en eerlijke arbeiders. Hij wees erop dat Toon Brockötter ook in het verenigingsleven de sporen heeft verdiend. Hij speldde de heer Brockötter de versierselen verbonden aan de Orde van Oranje Nassau op de borst. Namens de fabrieks-commissie sprak de heer A. Heming, die wees op de nauwe plichtsbetrachting waarmee de beide mannen hun taak steeds hebben vervuld. Hij bood de heer Brockötter namens het personeel een pendule aan. Na afloop van het officiële gedeelte bleef men nog een tijd lang gezellig bijeen.

Dhr. J. Poelhuis, die 48 jaar als inzetter bij de steenfabriek heeft gewerkt.

Artikel De Gelderlander, 2 oktober 1961

Na bijna 47 dienstjaren

Afscheid J. Abbink van Groenlose steenfabriek

Groenlo - Bijna 47 jaar achtereen is de heer J.D. Abbink als bedrijfsleider bij de N.V. Steenfabriek F.O.W. in Groenlo werkzaam geweest. Zaterdagavond werd in hotel De Moriaan door de directie en het gezamenlijk personeel afscheid genomen van de heer Abbink, die per 1 oktober het bedrijf heeft verlaten.

Door de directeur, de heer H.Th.J. Overkamp werd de scheidende bedrijfsleider bijzonder hartelijke dank gebracht voor het vele, dat hij gedurende zo'n lange reeks van jaren, onder vaak moeilijke omstandigheden, op uiterst bekwame en zeer zorgvolle wijze voor het bedrijf heeft gedaan. De directeur schetste de heer Abbink als een man, die steeds rechtschapen te werk ging en die over grote capaciteiten beschikte. Onder het aanbieden van een cadeau sprak de heer Overkamp de hoop uit, dat het de heer Abbink gegeven zal zijn nog vele jaren samen met zijn familie van een zorgeloze

levensavond te genieten.
Namens het personeel werd gesproken door de heer A. Heming, die ook de heer Abbink dankte, vooral voor de goede verstandhouding tussen bedrijfsleiding en het personeel.
De heer Heming betrok in deze dank ook mevr. Abbink. Zij kreeg bloemen aangeboden terwijl de scheidende functionaris een geschenk werd overhandigd.
Het bleef niet bij een afscheid, doch de directeur van het bedrijf maakte ook van de gelegenheid gebruik enkele personeelsleden te huldigen. De heren A. Wolters, B. Nieuwenhuis, J. Koppelman en B. Goossens waren 25 jaar in dienst bij de F.O.W. De directeur sprak complimenterende woorden en bood hen een geschenk onder couvert aan. Van de stichting "Sociaal Federatief Verbond voor de Baksteenindustrie" ontvingen de jubilarissen een legpenning met oorkonde voor langdurige trouwe dienst. Mede namens het overige personeel sprak ook de heer Heming de vier jubilarissen toe. Geschenken en bloemen werden overhandigd. Na het officiële gedeelte kreeg het gehele personeel een gezellige avond aangeboden.

Afscheid van dhr. J. Abbink, die na bijna 47 dienstjaren bij de steenfabriek met pensioen ging. Op de foto v.l.n.r.: mevr. Abbink, dhr. J. Abbink, en mevr. Overkamp.

Artikel De Gelderlander, 15 november 1963

Drie werkers onderscheiden
Jubilarissen bij F.O.W. in Groenlo

Groenlo – In de gezellige en feestelijk versierde kantine van de steenfabriek F.O.W. had maandag een even gezellige bijeenkomst plaats. Ook nu weer kon weer een drietal werknemers gehuldigd worden wegens 50- en 40 jarig dienstverband bij de F.O.W.

Het gehele bedrijf werd voor enkele uren stop-

gezet zodat het personeel de gelegenheid kreeg de huldiging van de heren G. Huitink (50 jaar in dienst bij de F.O.W.) en H.J. van Ooijen en J. Th. Goossens beiden 40 jaar trouwe dienst, mee te maken.
De burgemeester van Groenlo jhr. mr E. M. van Nispen tot Pannerden deelde mee, dat de Koningin de drie jubilarissen koninklijk had onderscheiden. De heer Huitink, reeds eerder onderscheiden met de ere medaille in brons, kreeg nu bij bevordering de ere medaille in zilver en de beide overige jubilarissen de ere medaille in brons.
De burgemeester wees er in zijn felicitatiewoord op, dat achter een veertig jarig dienst-jubileum veel ups en downs zijn schuilgegaan De jubilarissen hebben niet altijd even goede jaren gekend, aldus de burgemeester, die in dit verband speciaal de echtgenotes van de jubilarissen in de feestvreugde wilde betrekken, omdat juist zij het geweest zijn, die hun mannen in de moeilijke jaren hebben bijgestaan. De onderscheiden jubilarissen hebben zware jaren gekend en voor de jongere generatie is het moeilijk te begrijpen, dat er jaren zijn geweest, waarin men het van hoog tot laag niet gemakkelijk had. De directeur van het bedrijf, de heer H. Overkamp, was bijzonder verheugd dat ook thans weer enkele werknemers van zijn bedrijf gehuldigd konden worden. Dat arbeidsvreugde en hoogconjunctuur kunnen samengaan, blijkt wel uit het feit, aldus de heer Overkamp, dat op het bedrijf reeds vele werknemers wegens lange jaren trouwe dienst gehuldigd konden worden. Mevr. Overkamp bood de echtgenoten bloemen aan. Namens de fabriekskern sprak de heer G. Lindner woorden van gelukwens. Hij wees erop, dat het passend cadeau zal volgen op de personeelsavond van de F.O.W, die volgens de directeur over een maand zal worden gehouden.

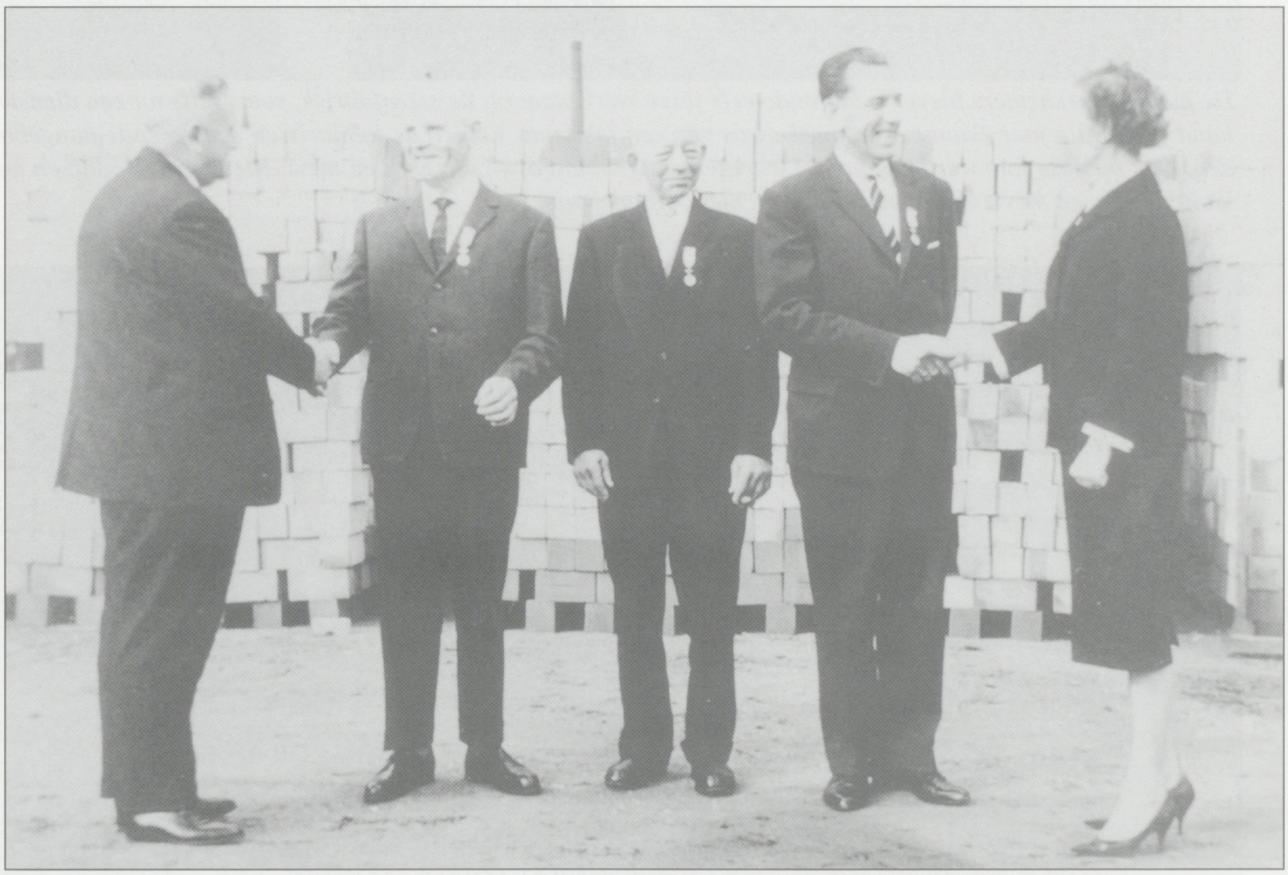

Deze foto werd genomen ter gelegenheid van een drietal jubilea in 1963. V.l.n.r.: Dhr. Overkamp (directeur steenfabriek), dhr. G. Huitink (50 jaar in dienst bij de steenfabriek), dhr. J.Th. Goossens (40 jaar in dienst bij de steenfabriek), dhr. H.J. van Ooijen (ook 40 jaar trouwe dienst) en mevr. Overkamp.

De meeste werknemers bleven gedurende vele jaren werkzaam bij de steenfabriek, soms zelfs tot een dienstverband van vijftig jaar. Wanneer er sprake was van een jubileum, kregen de jubilarissen een receptie aangeboden. Ook op deze foto werd een aantal werknemers gehuldigd. V.l.n.r. Dhr. en mevr. Nieuwenhuis, dhr. en mevr. Wolters, dhr. en mevr. Goossens en dhr. en mevr. Koppelman.

Een personeelsfeest voor de werknemers van de steenfabriek. Links op de foto dhr. Janssen, rechts dhr. Nales.

Bronvermelding:

- Zwolle, old nie'js oet de boerschap Zwolle-Holterhook, mei 1984, eindredactie Harrie Blanken.

- De Grolse steenfabriek, scriptie van Arno te Braake.

- Archief De Gelderlander/Harrie Blanken.

- Gemeentearchief Groenlo.

- Nijver in het groen, 1990, drs. Hans de Beukelaar.

- Groenlo een blik in het verleden, 1996, Henny Garstenveld en Sylvia Wentink-Oldenkotte.

- Fotoarchief dhr. F. Sonderen.

- Fotoarchief dhr. W. Gelink.

- Fotoarchief Henny Garstenveld.

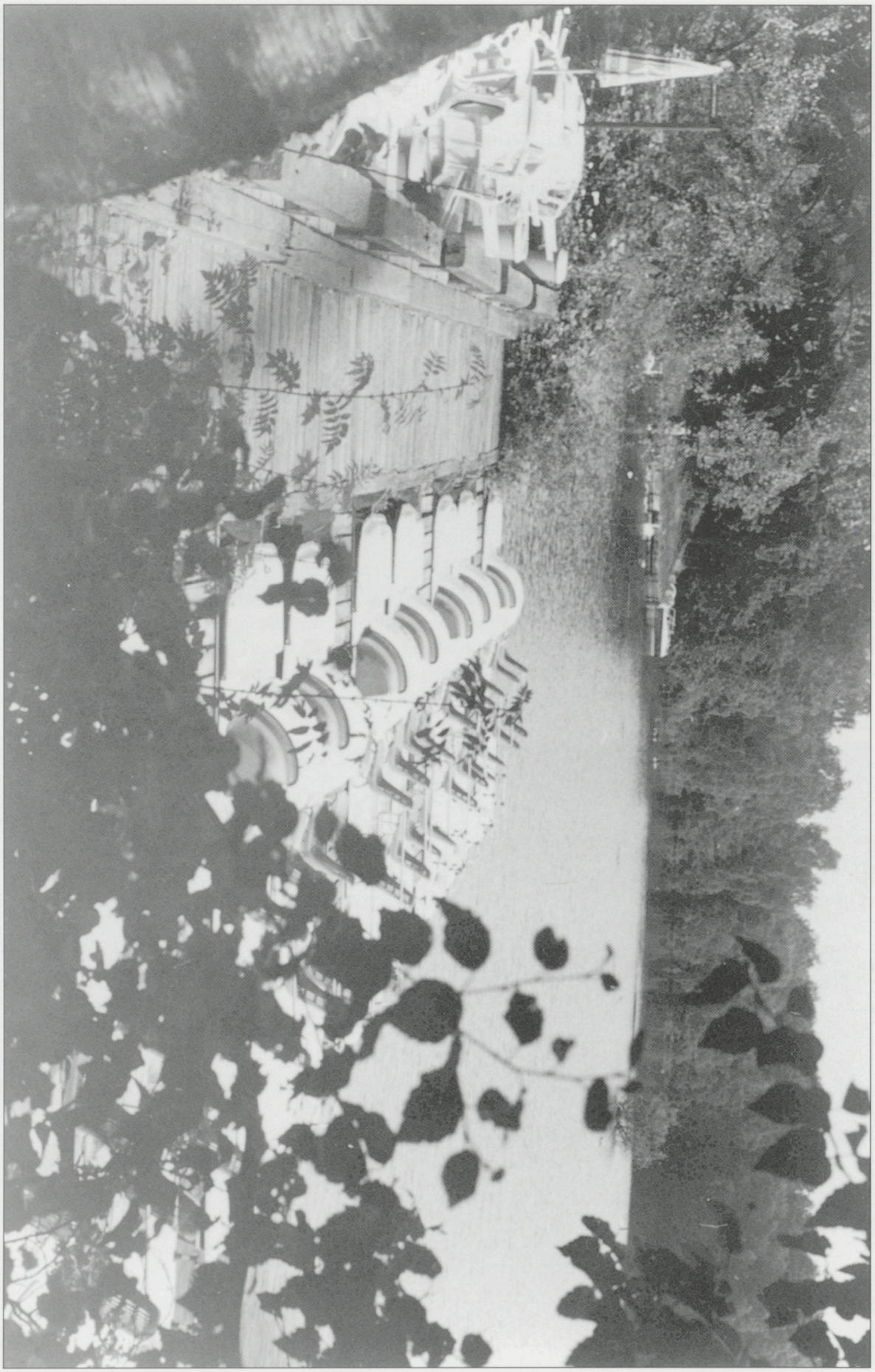

Overzichtsfoto van natuurpark De Leemputten met de aanlegsteiger en de tien waterfietsen.

Muurschilderingen in de kantine aangebracht door kunstenaar Toon Noyons.